

จากศรัทธาสู่พิธีกรรมบูชา: เรื่องเล่าประวัติชีวิต และวิญญานศักดิ์สิทธิ์ของ “พ่อปู่มิตร ชัยบัญชา” *

กฤตยา ณ หนองคาย**

บทคัดย่อ

การเสียชีวิตอย่างกะทันหันของมิตร ชัยบัญชา ดาราภาพยนตร์ไทยที่โด่งดังที่สุดในช่วงทศวรรษ 2500 (ค.ศ.1970) เนื่องจากอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นขณะถ่ายทำฉากสุดท้ายของภาพยนตร์เรื่อง *อินทรีทอง* ส่งผลต่อความรู้สึกของแฟนคลับ ความเศร้าสลดครั้งยิ่งใหญ่นี้ได้เปลี่ยน “พระเอกภาพยนตร์” ที่รักและศรัทธาให้กลายเป็น “วิญญานศักดิ์สิทธิ์” เพราะหลังจากที่มิตร ชัยบัญชาเสียชีวิตก็มีการสร้างศาลและจัดพิธีกรรมเช่นไหว้บูชา เกิดเป็นพิธีกรรมบูชาพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาขึ้นตามสถานที่ตั้งศาล การศึกษาครั้งนี้ได้นำระเบียบวิธีการทางคติชนวิทยาและมานุษยวิทยามาศึกษาพิธีกรรมกราบไหว้บูชาวิญญานศักดิ์สิทธิ์พ่อปู่มิตร ชัยบัญชา ผลการศึกษาพบว่า เรื่องเล่าประวัติชีวิตของมิตร ชัยบัญชาถูกเล่าซ้ำๆ และเป็นองค์ประกอบหนึ่งของการประกอบสร้างความศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ประวัติชีวิตยังมีแบบเรื่องและอนุภาคหลายเหตุการณ์ใกล้เคียงกับแบบแผนการผจญภัยของวีรบุรุษ ดังนั้นเมื่อมีพิธีกรรมกราบไหว้บูชาวิญญานศักดิ์สิทธิ์ของมิตร ชัยบัญชาจึงไปสัมพันธ์กับความ

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “ลัทธิพิธีบูชาพ่อปู่มิตร ชัยบัญชา: จากศรัทธาดาราที่รักถึงพลังศักดิ์สิทธิ์ชีวิตหลังความตาย” ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

** อาจารย์ประจำภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ติดต่อได้ที่: fhumkyn@ku.ac.th

เชื่อฟังถิ่น เช่น เรื่องชีวิตหลังความตายและการบูชาผีบรรพบุรุษของคนไทย-ไทถึงแม้ว่าบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงได้ในทุกวันนี้อาจทำให้ความศรัทธาจิตวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาเบาบางลง แต่การศึกษาพบว่า พิธีกรรมยังดำรงอยู่และมีบทบาทหน้าที่สนองตอบความต้องการของคนในสังคมปัจจุบันได้กว้างขวางขึ้นและพัฒนาไปได้อย่างน่าสนใจ

คำสำคัญ: เรื่องเล่ามุขปาฐะ; ประวัติชีวิต; วิญญาณศักดิ์สิทธิ์; วีรบุรุษ; พิธีกรรม; คติชนสมัยใหม่

From Craze to Cult: Life Story and the Sacred Spirit of “Pho Phu Mitra Chaibancha”*

Krittaya Na Nongkhai**

Abstract

The sudden death of Mitra Chaibancha, the most renowned Thai film star in 1970s, caused by an occupational accident occurring during the shooting of the last scene of “the Golden Eagle” (In Si Thong) affected his fans’ hearts. Their great grief has finally turned “the beloved movie hero” to “a sacred spirit”. After his death, Mitra’s shrine and cults have been established. In this study, folklore and anthropological methodologies were applied to examine the cult of sacred spirit of Mitra Chaibancha. It was found that Mitra’s life history matched with some “heroic motifs” mentioned in Thai legends as well as with Thai indigenous beliefs of ancestor worship and the after life. Nevertheless, according to the changeable and variable socio-cultural context, although today

* This article is a partial of research project “The Ritual of Pho Phu Mitra Chaibancha: From the Faith of Celebrity to the Sanctity of Life after Death” This research was received a research fund from the Department of Literature, Faculty of Humanities, Kasetsart University

** Lecturer, Department of Literature, Faculty of Humanities, Kasetsart University, e-mail: fhumkyn@ku.ac.th

the cult and faith of the sacred spirit of Mitra Chaibancha might be limitedly dispersed, the ritual is still interestingly developed.

Keywords: oral narratives; life story; sacred spirit; hero; ritual;
modern folklore

1. บทนำ

เมื่อดาราภาพยนตร์ไทยเสียชีวิตจากไป มีน้อยคนนักที่ชีวิตหลังความตายของเขากลายเป็นวิญญูณศักดิ์สิทธิ์ มีสถานที่ให้แฟนคลับที่รักและผู้ศรัทธาเดินทางไปกราบไหว้บูชา เช่นสรวงบวงพื้ต่างๆ ในสังคมไทย มิตร ชัยบัญชาจะเป็นดาราที่เสียชีวิตและสร้างปรากฏการณ์อันเนื่องมาจากความตายของเขาได้ชัดเจนที่สุดคนหนึ่ง ศาลผีและสถานที่ที่ระลึกถึงมิตร ชัยบัญชามีมากกว่าหนึ่งแห่ง ที่น่าสนใจคือถึงแม้ว่าดาราผู้นี้จะจากไปนานแสนนานแล้วก็ตาม แต่แฟนคลับและบุคลากรในวงการภาพยนตร์ไทยยังจัดงานรำลึกเพื่อฟื้นคืนภาพความทรงจำเกี่ยวกับประวัติชีวิตและความสามารถของเขา เรื่องราวชีวิตของมิตร ชัยบัญชาจึงตราตรึงอยู่ในวัฒนธรรมและวงการภาพยนตร์ไทย พื้นที่ความทรงจำเกี่ยวกับดาราผู้นี้มีอยู่อย่างหลากหลาย เช่น ศาลที่วัดท่ากระเทียม อำเภอท่ายาง บ้านเกิดของเขา ศาลที่ดงตาล หาดจอมเทียน พัทยาที่ที่เขาประสบอุบัติเหตุจนเสียชีวิต หรือในสารคดีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ภาพยนตร์ไทยและในภาพยนตร์ที่เขาเป็นผู้แสดงนำ มิตร ชัยบัญชายังอยู่ในใจแฟนคลับเสมอและสามารถขยายฐานกลุ่มแฟนคลับ ผู้คนที่ศรัทธาจึงเพิ่มมากขึ้นได้จนถึงปัจจุบัน ทำให้มีผู้ศรัทธาเดินทางไปเช่นไหว้บูชาที่ศาลดงตาล หาดจอมเทียน เมืองพัทยามากขึ้น (พจนีย์ ชมิวิชา ผู้ร่วมงานรำลึก 49 ปี มิตร ชัยบัญชา, สัมภาษณ์, 8 ตุลาคม 2562) ชีวิตหลังความตายของมิตร ชัยบัญชาดาราผู้โด่งดังจึงกลายเป็นวิญญูณศักดิ์สิทธิ์ที่รู้จักกันในนาม “พ่อปู่มิตร ชัยบัญชา” ในปัจจุบัน

Krittaya Na Nongkhai (2010, pp. 69-87) อธิบายไว้ในบทความเรื่อง ‘*Insi Daeng (Red Eagle): The Reproduction of the Thai Legendary Hero and the Invention of Memory*’ ว่า เมื่อวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ.2513 มิตร ชัยบัญชา พระเอกยอดนิยมของคนไทยเสียชีวิตด้วยอุบัติเหตุพลัดตกจากเฮลิคอปเตอร์ ขณะถ่ายทำฉากสุดท้ายในภาพยนตร์เรื่อง *อินทรีทอง* ที่หาดดงตาล อำเภอพัทยาใต้ จังหวัดชลบุรี ขณะอายุเพียง 36 ปี จากนั้นมีการจัดตั้งศาลเพียงตาขึ้นเพื่อรักษาดวงวิญญาณของมิตร ชัยบัญชา ณ พื้นที่จุดเกิดอุบัติเหตุ หลังจากนั้นบรรดาแฟนคลับมาทำบุญและอุทิศส่วนกุศลให้มิตร ชัยบัญชาทุกปี จนในที่สุดเจ้าของที่ดินอุทิศพื้นที่ส่วนหนึ่งให้ก่อตั้ง

ศาลที่แข็งแกร่งมั่นคงขึ้น ดังที่เห็นเป็นศาลศาลาไทยขนาดย่อมในปัจจุบัน ศาลนี้ต่อมามีคนในพื้นที่มากราบไหว้ขอพรและเรียกขานในนาม ศาลพ่อปู่มิตร ชัยบัญชา ศาลพ่อปู่ได้กลายเป็นหลักฐานของความผูกพันระหว่างแฟนคลับของมิตร ชัยบัญชากับพระเอกผู้เป็นที่รักในโลกภาพยนตร์ ตลอดจนเชื่อมโยงความรักความผูกพันนี้ไปถึงชีวิตหลังความตายของมิตร ชัยบัญชาด้วย

ทุกวันนี้มีเรื่องเล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์ของ “พ่อปู่มิตร ชัยบัญชา” ว่า เมื่อได้มากราบไหว้ขอพรที่ศาลก็จะสามารถจัดปัญหาให้กับผู้ที่มาสักการบูชา จึงมีผู้คนที่อาศัยในเมืองพัทยาและจากที่ต่างๆ เดินทางมากราบไหว้ขอพรอย่างต่อเนื่อง ผู้คนที่มาไหว้จะถวายเครื่องบูชา เช่น รูปหล่อทองเหลืองขนาดเท่าตัวจริงของมิตร ชัยบัญชา ภาพถ่ายจากบทบาทรการแสดงเรื่องต่างๆ บริเวณรอบศาลเจ้ามีควันและกลิ่นของธูปเทียน ตู๊กตาช้างและผ้าที่แสดงถึงการปฏิบัติบูชาตามธรรมเนียมของการไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของคนไทยทั่วไป และเนื่องจากตามประวัติชีวิตพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาเคยรับราชการทหารอากาศมาก่อนเข้าสู่วงการภาพยนตร์ ดังนั้นแฟนคลับและชาวบ้านผู้เคารพบูชาจึงมักนำเครื่องแบบทหารอากาศมาไหว้และบนบาน หรือตระเตรียมอาหารที่โปรดปรานของมิตร ชัยบัญชามาเช่น ไหว้ ปรากฏการณ์และพิธีกรรมบูชาพ่อปู่มิตรนี้ หากมองว่าเป็นเรื่องของการระลึกถึงและแสดงออกซึ่งความรักความผูกพันที่แฟนคลับมีต่อดารานางงามใจก็อาจจะไม่ใช่เรื่องแปลก แต่ปัจจุบันนี้กลุ่มคนที่มาบูชาไม่ใช่แฟนคลับหรือกลุ่มคนในช่วงวัยที่ร่วมสมัยกับมิตร ชัยบัญชาเท่านั้น จึงน่าสนใจว่ากาลเวลาที่ผ่านมามาจนถึงปัจจุบัน ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งการจัดพิธีกรรมและการบูชาพ่อปู่มิตร หรือไม่ อย่างไร หรือมีความเชื่อชุดใหม่อื่นใดเข้ามาเพิ่มเติมเป็นที่สังเกตได้ว่า ผู้ที่มาสักการบูชาไม่ได้จำกัดเพียงกลุ่มแฟนคลับมิตร ชัยบัญชาเท่านั้น คนหนุ่มสาวและประชาชนทั่วไปก็เข้ามาสักการะดวงวิญญาณศักดิ์สิทธิ์พ่อปู่มิตร ชัยบัญชานี้ พลวัตที่เกิดขึ้นเป็นประเด็นที่น่าสนใจศึกษา ผู้วิจัยตั้งคำถามงานวิจัยครั้งนี้ว่า มิตร ชัยบัญชากลายเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์เช่นในปัจจุบันได้อย่างไร และพิธีกรรมบูชาพ่อปู่มิตรชัยบัญชามีลักษณะอย่างไร ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามที่ศาลพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาซึ่งมีทั้งหมด 3 แห่ง คือ ศาลที่หาดจอมเทียน เมืองพัทยา จังหวัดชลบุรี ศาลที่วัดท่ากระเทียม อำเภอนาทาย จังหวัด

เพชรบุรี ซึ่งเป็นบ้านเกิดของมิตร ชัยบัญชาและศาลที่วัดแค นางเลิ้ง กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นบ้านพักอาศัยของมิตร ชัยบัญชา ก่อนเข้าสู่วงการภาพยนตร์

การศึกษาพิธีกรรมบูชาพ่อปู่มิตร ชัยบัญชา เริ่มต้นจากการเข้าไปสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในพิธีกรรมไหว้พ่อปู่มิตร ชัยบัญชาที่หาดจอมเทียน สิ่งที่น่าสนใจคือนอกจากพิธีกรรมไหว้พ่อปู่มิตร ชัยบัญชาจะเป็นพิธีกรรมสำคัญที่แฟนคลับมิตร ชัยบัญชา ปฏิบัติสืบต่อกันมาหลังจากมิตร เสียชีวิต โดยจัดขึ้นในช่วงวันที่ 8 ตุลาคมของทุกปีซึ่งเป็นวันที่มิตรเสียชีวิต ผู้วิจัยจึงเดินทางไปสังเกตการณ์ในขั้นตอนพิธีกรรมบูชาวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ของมิตร ชัยบัญชา ทั้งหมด 4 ครั้งคือ 1) วันที่ 10 สิงหาคม 2562 ที่ศาลพ่อปู่มิตร ชัยบัญชา บริเวณเหนือหาดจอมเทียน พัทยาใต้ จังหวัดชลบุรี 2) วันที่ 11 สิงหาคม 2562 ที่ศาลมิตร ชัยบัญชา วัดท่ากระเทียม อำเภอยาง่าง จังหวัดเพชรบุรี 3) วันที่ 8 ตุลาคม 2562 ที่หอภาพยนตร์ (องค์การมหาชน) อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ 4) วันที่ 9 ตุลาคม 2562 ที่วัดสุนทรธรรมทาน หรือวัดแค นางเลิ้ง จัดงานย้อนวันวาน 49 ปีมิตร ชัยบัญชาที่จัดโดยสภากาชาดไทยร่วมกับสำนักงานเขตป้อมปราบศัตรูพ่าย

เมื่อไปเก็บข้อมูลที่ศาลพ่อปู่มิตร ผู้วิจัยพบว่า การไหว้บูชาพ่อปู่มิตรเป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านทั่วไปสามารถเข้าไปไหว้ บนบานที่ศาลพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาหรือแวะถ่ายรูปเป็นที่ระลึก โดยเฉพาะศาลที่ตั้งอยู่ที่หาดจอมเทียน เมืองพัทยานั้น มีนักท่องเที่ยวแวะเวียนมาไหว้จำนวนมาก จากการเก็บข้อมูลเบื้องต้นผู้วิจัยเห็นว่าศาลพ่อปู่มิตร ชัยบัญชามีลักษณะเหมือนกับศาลเจ้าที่ที่พบเห็นได้โดยทั่วไป มีอาณาบริเวณกว้างขวาง มีรั้วรอบขอบชิด เป็นเรือนไม้ขนาดย่อมและด้วยเหตุที่กลุ่มคนที่เข้ามากราบไหว้บนบานมีทั้งคนหนุ่มสาว ชีววิถีการงานย่นต้ง ข้าราชการส่วนต้ง บ้าง สังเกตว่ากลุ่มคนที่มากราบไหว้บนบานมีความหลากหลาย ทั้งช่วงวัยและสถานะทางเศรษฐกิจ กลุ่มคนที่ศรัทธากราบไหว้พ่อปู่มิตร ชัยบัญชา น่าจะขยายขอบเขตออกไปอย่างกว้างขวาง ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเรื่องเล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพ่อปู่มิตร ชัยบัญชานั้นสนองตอบความต้องการและสัมพันธ์กับผู้คนในบริบทสังคมวัฒนธรรมปัจจุบันหรืออาจมีบทบาทหน้าที่บางอย่างในเชิงวัฒนธรรมที่น่าสนใจ

การเก็บข้อมูลทั้ง 4 สถานที่ผู้วิจัยใช้วิธีสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและสัมภาษณ์ เพื่อทำความเข้าใจความเชื่อและพิธีกรรมไหว้พ่อปู่มิตร์ ชัยบัญชาในบริบทปัจจุบัน รวมทั้งรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร หนังสือและสื่อออนไลน์ที่เผยแพร่เรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตของมิตร์ ชัยบัญชาและการจัดพิธีกรรม โดยบทความนี้ผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิต (life story หรือ life history) สัญลักษณ์และกระบวนการในพิธีกรรม (ritual process) และบทบาทหน้าที่นิยมทางคติชนวิทยา (functions of folklore) มาเป็นแนวทางในการศึกษา

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

1. ศึกษารูปแบบพิธีกรรมบูชาพ่อปู่มิตร์ ชัยบัญชาและชุดความเชื่อเรื่องพ่อปู่มิตร์ ชัยบัญชา
2. ศึกษาบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมที่มีต่อผู้คนในบริบททางสังคมวัฒนธรรมไทยปัจจุบัน

3. สมมติฐานของการวิจัย

รูปแบบพิธีกรรมบูชาพ่อปู่มิตร์ ชัยบัญชา มีลักษณะสัมพันธ์กับความคิดเรื่องการบูชาผีบรรพบุรุษและการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้พ่อปู่มิตร์ ชัยบัญชา เกิดจากการนำแบบแผนวีรบุรุษและความเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมมาใช้ผ่านเรื่องเล่าประวัติชีวิตของมิตร์ ชัยบัญชาที่มีความสอดคล้องกับคุณลักษณะของความเป็นวีรบุรุษ เช่น เป็นผู้เอาชนะและเผชิญความยากลำบากได้สำเร็จ เป็นผู้มีคุณธรรม เป็นผู้ช่วยเหลือและแก้ไขวิกฤต หรือเป็นผู้นำความเจริญมาสู่สังคม ดังนั้นพิธีกรรมความเชื่อเบื้องหลังการกราบไหว้บูชาจึงมีทั้งลักษณะคล้ายกับการไหว้ผีบรรพบุรุษ เช่น การไหว้บูชาของกลุ่มแฟนคลับและบุคลากรในวงการภาพยนตร์ที่พยายามยึดโยงหรือรักษาความ

ทรงจำเรื่องมิตร ชัยบัญชาให้ประทับอยู่ในสังคมไทย ขณะเดียวกันการกราบไหว้บูชา นั้นก็มีบทบาทหน้าที่สนองตอบความต้องการพื้นฐานและความคับข้องใจต่างๆ เป็น ทางออกหรือที่พึ่งทางใจในมิติสังคมบริโภคนิยมปัจจุบัน

4. แนวคิดและระเบียบวิธีการศึกษา

ผู้วิจัยขอสรุปแนวคิดที่ใช้เป็นกรอบในการศึกษาเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจใน กระบวนการอธิบายผลการศึกษาดำเนินชีวิตด้วยเรื่องพิธีกรรมและบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรม ดังนี้ แนวคิดเรื่องเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิต หรือประวัติชีวิตบอกเล่านั้น วรณี วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน (2531, น. 207) อธิบายไว้ในหนังสือ *พื้นที่พื้นฐาน* ว่า เรื่องเล่าเกี่ยวกับ ชีวิตเป็นการบันทึกเล่าถึงชีวิต ประสบการณ์และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับบุคคลหนึ่ง ซึ่งอาจรวมเรื่องเล่าเกี่ยวกับครอบครัว เพื่อนและผู้ร่วมงานที่เกี่ยวข้อง เรื่องเล่า เกี่ยวกับชีวิตมักสะท้อนให้เห็นชีวิต ผลงาน บุคลิกภาพ ทศนคติของบุคคลผู้นั้น รวมทั้งอาจสะท้อนให้เห็นภาพการดำเนินชีวิต วัฒนธรรม สังคมและสภาพแวดล้อม ขณะที่บุคคลนั้นใช้ชีวิตอยู่ ในกรณีศึกษาของนักมานุษยวิทยาและนักคติชนสามารถ เก็บบันทึกเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตของผู้ให้ข้อมูลทางคติชนหรือกลุ่มคนผู้ประกอบ อาชีพต่างๆ เพื่อสนใจดูว่าเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตกับสังคมที่ได้เข้าไปศึกษา ช่วงแรก ของการศึกษามีลักษณะดูความสัมพันธ์ของเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตว่าสะท้อน วัฒนธรรมอย่างไร สะท้อนวิถีชีวิตหรือลักษณะของสังคมรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง เช่น งานของเอ็ดเวิร์ด ซาเพียร์ (Sapir, 1921) ที่ได้ศึกษาเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตของอินเดีย แดงเผ่าอนุทาคาลแล้ววิเคราะห์ผลว่า สะท้อนให้เห็นประเพณี potlatch ของอินเดียแดง กลุ่มนี้ งานของทรูแมน ไมเคิลสัน (Michelson, 1925) ศึกษาชีวิตผู้หญิงอินเดียแดง เผ่าฟ็อกซ์ผู้หนึ่ง แล้ววิเคราะห์ให้เห็นความสัมพันธ์กับภาระหน้าที่ของเพศหญิงใน วัฒนธรรมอินเดียแดงกลุ่มนี้ อย่างไรก็ตามงานทำนองนี้คือ ต้นกำเนิดของการศึกษา เรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตในทางมานุษยวิทยา ต่อมาแนวทางการศึกษาก็ก้าวหน้าและ นำไปสู่แนวคิดเรื่องมานุษยวิทยาจิตวิทยา กลุ่ม วัฒนธรรมและบุคลิกภาพ (culture

and personality) ที่นำเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตมาศึกษาเพื่ออธิบายและทำความเข้าใจตัวแบบบุคลิกภาพ (model personality) ลักษณะนิสัยของคนในชาติ (national character) และรูปแบบของวัฒนธรรม (pattern of culture)

แนวคิดต่อมาคือ ทฤษฎีการตีความสัญลักษณ์และกระบวนการทางพิธีกรรม (The Ritual Process) การศึกษาเกี่ยวกับพิธีกรรมครั้งนี้ของวิคเตอร์ เทอร์เนอร์ นั้น พิเชฐ สายพันธ์ (2539, น. 15-20) อธิบายว่า เทอร์เนอร์ได้พัฒนาวิธีศึกษาพิธีกรรมโดยพิจารณาที่สังคมด้วยการเริ่มมองจากฐานคิดที่ว่าสังคมมีลักษณะเป็นกระบวนการที่สืบเนื่องกัน ขณะเดียวกันก็โต้ตอบซึ่งกันและกันระหว่างภาวะในสังคมสองชั่วคือ ภาวะโครงสร้าง (โลกสามัญตามปกติ) กับภาวะไร้โครงสร้าง (โลกศักดิ์สิทธิ์) หรือที่เขาเรียกว่า structure กับ communitas ภาวะทั้งสองมีความเกี่ยวข้องสืบเนื่องกันตลอดเวลา ผู้คนในสังคมจะหาทางปลดปล่อยตนเองจากภาวะแห่งโครงสร้างไปสู่ภาวะไร้โครงสร้าง และเมื่อเขาได้รับความพึงพอใจอย่างเพียงพอในภาวะไร้โครงสร้างแล้วเขาจะหวนกลับมาสู่ภาวะแห่งโครงสร้างดังเดิม ดังนั้นภาวะทั้งสองจึงไม่สามารถดำรงอยู่โดยเป็นเอกเทศจากกัน ความแตกต่างระหว่างภาวะทั้งสองสามารถเห็นได้จากสัญลักษณ์ที่แสดงออกในกระบวนการต่างๆ ทางวัฒนธรรม นอกจากนี้การศึกษาพิธีกรรม เทอร์เนอร์มุ่งพิจารณาการแสดงความหมายเชิงสัญลักษณ์ในพิธีกรรมเป็นสำคัญ เขาเสนอว่าในกระบวนการทางพิธีกรรมล้วนเป็นสัญลักษณ์ เช่น การแสดงภาวะเปลี่ยนผ่าน (transition) หมายถึงสถานะที่ภาวะหนึ่งกำลังจะไปสู่อีกภาวะหนึ่งในสถานะของการเปลี่ยนผ่านนี้เป็นภาวะที่แสดงคุณสมบัติของภาวะไร้โครงสร้าง พิธีกรรมเป็นกระบวนการสื่อสารที่จำเป็นต้องแสดงภาวะเปลี่ยนผ่าน ช่วงเวลาที่เกิดขึ้นระหว่างภาวะโครงสร้างกับไร้โครงสร้าง เทอร์เนอร์เรียกจุดนี้ว่า liminal หรือช่วงชายขอบ เพราะเป็นช่วงริบขอบของการข้ามภาวะโครงสร้างไปสู่ภาวะไร้โครงสร้าง ในพิธีกรรมภาวะทั้ง 2 ชั้นนี้เป็นสัญลักษณ์แทนความปกติหรือโลกสามัญกับโลกความศักดิ์สิทธิ์ แนวคิดโครงสร้างของพิธีกรรมนี้เทอร์เนอร์ได้พัฒนามาจากแนวคิดเรื่องพิธีกรรมการเปลี่ยนภาวะ (The Rite of Passage) ของแวน เกนเนป (Arnold Van Gennep) เทอร์เนอร์เชื่อว่าสัญลักษณ์ในพิธีกรรมมีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับช่วงชายขอบ ช่วงชายขอบที่เขานิยาม คือ ลักษณะที่กำกวม เป็นช่วงเวลาที่อยู่

ระหว่างการเปลี่ยนผ่าน (betwixt and between position) คุณสมบัติดังกล่าวนี้จะแสดงออกผ่านระบบสัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่มากมายในพิธีกรรม นอกจากนี้เขาได้จำแนกลักษณะภาวะชายขอบออกเป็น 3 องค์ประกอบ ได้แก่

1. การสื่อสารเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยใช้วัตถุ (symbol) เชื่อมโยงตนเองเข้ากับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น รูปปั้น รูปสลัก เครื่องดนตรี อาจใช้ตำนานหรือคติความเชื่อในวัฒนธรรมด้วย เช่น การรำยรำ หรือการสอนเกี่ยวกับระบบจักรวาล ระบบการดำเนินชีวิต

2. การส่งเสริมการเล่นหรือการกระทำที่ผิดจากปกติ คือการอนุญาตให้แสดงพฤติกรรมที่ผิดไปจากปกติที่ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในขณะดำเนินชีวิตในภาวะปกติ ด้วยมีวัตถุประสงค่างบางประการเนื่องในพิธีกรรม

3. การส่งเสริมให้เกิดภาวะไร้โครงสร้าง (communitas) เพื่อสนองตอบความต้องการบางประการของสมาชิก เพื่อดึงดูดให้มาเข้าร่วมพิธีกรรมด้วยกัน แสดงออกซึ่งพฤติกรรมร่วมกัน เพื่อให้เกิดสำนึกถึงความ เป็นกลุ่มเป็นพวกเดียวกัน นอกจากนี้ในช่วงพิธีกรรมจะมีการเชื่อมโยงไปสู่การควบคุมพลังพิเศษบางอย่าง เช่น เวทมนตร์ (magic) จากเทพ บุคคล บรรพบุรุษ หรือปีศาจ ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งในพิธีกรรม

อย่างไรก็ตามการศึกษาในงานวิจัยนี้เป็นการศึกษาพิธีกรรมในบริบทสังคมสมัยใหม่ อาจมีความซับซ้อนหรือแปลกใหม่ เช่น มักจะเป็นเรื่องราวที่แสดงถึงความวิตกกังวลในชีวิต หรือถูกปรับให้สอดคล้องกับสมาชิกในสังคมขณะปัจจุบัน ดังนั้นพิธีกรรมจึงสามารถเกิดขึ้นได้นอกเหนือขอบเขตศาสนา การศึกษาการแสดงและการเข้าร่วมของผู้คนในพิธีกรรมในสังคมสมัยใหม่นั้น เทอร์เนอร์เสนอแนวทางไว้ว่า

1. ต้องทำการศึกษาความเป็นมาของการแสดงเชิงพิธีกรรมนั้นๆ อย่างเป็นกระบวนการ ควรศึกษาประวัติความเป็นมา ประวัติศาสตร์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นบริบทของพิธีกรรมนั้น ตลอดจนความคิดทางศาสนา เพื่อให้เข้าถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงประกอบพิธีกรรม

2. การแสดงเชิงพิธีกรรมหนึ่งที่จะดำรงอยู่ในสังคมร่วมกันได้นั้น พิธีกรรมดังกล่าวต้องตอบสนองความต้องการบางประการของผู้คนในสังคม ไม่ว่าจะเป็น

พิธีกรรมทางศาสนาหรือนอกขอบเขตของศาสนา การแสดงเชิงพิธีกรรมนั้นต้องทำหน้าที่รองรับชุดความคิดใดความคิดหนึ่งได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในสังคมเมือง พิธีกรรมที่จะดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงมักเป็นพิธีที่สามารถลดความวิตกกังวล ช่วยเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวของจิตใจ เพื่อความสบายใจและสร้างความมั่นคงในสังคมที่เต็มไปด้วยการแข่งขัน

3. การตีความสัญลักษณ์ในพิธีกรรม สามารถพิจารณาได้ทั้งสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม หมายถึงให้พิจารณาทั้งวัตถุสัญลักษณ์ กิจกรรมต่างๆ ในพิธี คำพูด การแสดงออกกิริยาท่าทาง เหตุการณ์ในขณะแสดง ความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ เวลา สถานที่ ตลอดจนสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น ดนตรี บรรยากาศ โทน เสียง

ทั้งหมดนี้ กล่าวโดยสรุปได้ว่า เทอร์เนอร์มองว่าพิธีกรรมเป็นการแสดงในขณะรวมกลุ่ม มีหน้าที่และตอบสนองความต้องการเบื้องต้นของผู้คนได้ ขณะเวลาที่เรียกว่า ภาวะไร้โครงสร้าง (communitas) นั้น จะมีลักษณะเฉพาะและแตกต่างกันไปในแต่ละพิธีกรรม แต่ละพิธีกรรมมีระบบสัญลักษณ์เป็นหน่วยที่เล็กที่สุดที่สื่อความหมาย ซึ่งมีอยู่อย่างหลากหลายเนื่องจากคุณลักษณะเฉพาะในแต่ละพิธีกรรม เป็นสิ่งที่กลุ่มคนเจ้าของวัฒนธรรมเป็นผู้กำหนดขึ้นเองจึงมีความหลากหลายแตกต่างกันได้

แนวคิดลำดับต่อมาคือ ทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยม (functionalism) ศิราพร ณ ถลาง (2557, น. 360-365) อธิบายว่า แนวคิดนี้เป็นวิธีการศึกษาคติชนวิทยาที่พิจารณา “บทบาทหน้าที่ของข้อมูลคติชน” ว่ามีบทบาทหน้าที่อย่างไรในสังคม ทฤษฎีนี้นิยมมองว่าวัฒนธรรมต่างๆ ในสังคมมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งทางด้านปัจจัยพื้นฐาน ด้านความมั่นคงทางจิตใจ วัฒนธรรมในส่วนที่เป็นคติชน ทั้งเรื่องเล่าประเภทต่างๆ เพลง การละเล่น การแสดง ความเชื่อ พิธีกรรม ล้วนมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทางด้านจิตใจและช่วยสร้างความเข้มแข็งและความมั่นคงทางวัฒนธรรม ในบริบทของพิธีกรรม พิธีกรรมทำหน้าที่สนองความต้องการของมนุษย์ถึง 2 ด้านคือ ด้านสังคมและด้านจิตใจ ในสังคมประเพณี พิธีกรรมเป็นเรื่องของกลุ่มชน การประกอบพิธีกรรมแต่ละครั้งทำให้สมาชิกในสังคมรู้สึกมั่นคงอบอุ่น ช่วยสร้างความรู้สึกร่วมถึง “ความเป็นพวกเดียวกัน”

ดังนั้น พิธีกรรมจึงเป็นกลไกในการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชน นอกจากนี้หน้าที่ที่สำคัญของพิธีกรรม คือ ช่วยให้ผู้มีคุณสมบัติมีความมั่นคงทางใจ มีความสบายใจ เพราะพิธีกรรมมักเกี่ยวข้องกับการร้องขอให้อำนาจเหนือธรรมชาติช่วยเหลือเมื่อมนุษย์ไม่มั่นใจ เช่น ขอฟน ขอให้ผลผลิตดีขึ้น หรือขอให้หายป่วยไข้ พิธีกรรมมักประกอบด้วยตำนานเพราะกลุ่มชนมักใช้เรื่องเล่าประเภทตำนานอธิบายเหตุผลและที่มาในการประกอบพิธีกรรม

5. ผลการศึกษา

เมื่อนำข้อมูลมาสังเคราะห์ผ่านกรอบแนวคิดข้างต้น พบประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

5.1 เรื่องเล่าประวัติชีวิตมิตร ชัยบัญชากับอาคิไทไฟวีรบุรุษ

การสร้างภาพยนตร์เรื่องอินทรีแดงนี้มีการผลิตออกมาอย่างต่อเนื่อง จนถึงปัจจุบันยังมีการสร้างละครโทรทัศน์เรื่อง อินทรีแดง (The Red Mask) ทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 7 ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะเนื้อเรื่องแบบการผจญภัยและต่อสู้ของวีรบุรุษเป็นเรื่องเล่าที่ผู้ชมชาวไทยชื่นชอบ เรื่องเล่าแบบเรื่องวีรบุรุษคาดหน้ากาก ออกปราบปรามอธรรมนี้สร้างความสนุกสนานและสนองตอบความต้องการของคนได้หลายกลุ่ม โดยเฉพาะช่วงเวลาที่สังคมเผชิญกับภาวะสงครามหรือช่วงเวลาที่สังคมมีวิกฤต มีความอยู่ดีศรีธรรม เรื่องเล่าและบทบาทของอินทรีแดงจึงกลายเป็นเรื่องพาฝันที่พาผู้คนออกจากความตึงเครียดต่างๆ ได้ เมื่อแบบเรื่องการต่อสู้ของวีรบุรุษยังสามารถสร้างขวัญและกำลังใจให้ผู้คนหลีกเลี่ยงจากความสับสนเข้าสู่โลกแห่งจินตนาการ คลายกังวลจากภาวะกดดันต่างๆ ในสังคมด้วยเช่นกัน ดังที่ศิริพร ณ ถลาง (2557, น. 367) อธิบายถึงบทบาทหน้าที่ของคติชนว่า “คติชนแต่ละประเภทอาจมีหน้าที่ต่างกัน ตำนานช่วยอธิบายอัตลักษณ์ของกลุ่มชนและอธิบายพิธีกรรม ซึ่งในสังคม

ประเพณี พิธีกรรมเป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่สำคัญมากในการสร้างความสามัคคีและความเข้มแข็งให้กลุ่มชน นิทานคติสอนใจ นิทานชาดก นิทานเรื่องสัตว์ เพลงกล่อมเด็ก ภาษิต ปริศนาคำทาย การละเล่นของเด็กล้วนมีส่วนในการให้ความรู้...นอกจากนี้ นิทานมหัศจรรย์ นิทานมุขตลก เพลงปฎิพากย์ การแสดงพื้นบ้านนอกจากจะให้ความเพลิดเพลินและความบันเทิงแก่สมาชิกในสังคมแล้ว ยังทำหน้าที่สำคัญในการเป็น “ทางออก” ให้กับความคับข้องใจที่ไม่อาจแสดงออกได้อย่างเปิดเผยในชีวิตปกติทั่วไป ในแง่นี้จึงถือได้ว่า คติชนได้ทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทางด้านความมั่นคงทางจิตใจ”

ผู้วิจัยพบว่า ภาพยนตร์เรื่อง อินทรีแดง ที่มีตร ชัยบัญชาแสดงนำจึงเริ่มผลิตออกมอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ช่วง พ.ศ.2502 ตอนแรก คือ จ้าวนักเลง ต่อมาด้วย ทับสมิงคลา (2505) อวสานอินทรีแดง (2506) ปีสัจดำ (2509) จ้าวอินทรี (2511) และอินทรีทอง (2513) ภาพยนตร์ชุดนี้มีหน้าที่ไม่ต่างจากนิทานพาฝันของคนไทยในสังคมในช่วงทศวรรษ 2500 ที่บริบททางการเมืองและสังคมวัฒนธรรมมีความตึงเครียดจากการปกครองของรัฐบาลเผด็จการทหาร ภาวะสงครามเย็น การปราบปรามคอมมิวนิสต์และอิทธิพลของวัฒนธรรมอเมริกัน ดังที่ เบเนดิกท์ แอนเดอร์สันอธิบายไว้ในหนังสือ ในกระจก: วรรณกรรมและการเมืองสยามยุคอเมริกัน ที่แปลเป็นภาษาไทย (2553, น.19-21) โดยตอนหนึ่งมีใจความว่า

ความเปลี่ยนแปลงหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อสังคมไทย คือ การเพิ่มขึ้นอย่างมหาศาลของจำนวนทหารอเมริกันในกลางทศวรรษ 1960 (ราวปี พ.ศ.2503-2513) ถึงขนาดที่ในปี พ.ศ. 2511 มีทหารอเมริกันไม่ต่ำกว่า 46,000 คนประจำการอยู่ในแผ่นดินไทย ฐานทัพหลักๆ 8 แห่ง และฐานย่อยๆ กระจายอยู่ทั่วประเทศ ได้ก่อกระแส “อเมริกันวู้ด” ขึ้นในชนบทสยามอย่างรวดเร็ว...การเกิดขึ้นของฐานประจำการเหล่านี้ทำให้มีเงินจำนวนมากไหลไปสู่ชนบท ควบคู่ไปกับการแทรกซึมเข้ามาของด้านที่เสื่อมทรามที่สุดในอารยธรรมอเมริกัน ผลที่ตามมาคือการค้าประเวณีที่ขยายตัวมหาศาล การติดยาเสพติดและอื่นๆ และที่มา

ด้วยกันกับทหารก็คือ กองทัพนักธุรกิจ มิซซันนารี เทคโนโลยีสารสนเทศ นักวิชาการและนักท่องเที่ยวชาวอเมริกัน ทั้งหมดส่งผลต่อวัฒนธรรมมากพอๆ กับผลกระทบทางสังคมนั่นคือ ศิลปะไทยแบบเดิมต้องถอยร่นเมื่อมาเผชิญหน้ากับภาพยนตร์อเมริกันและภาพยนตร์เลียนแบบอเมริกัน สถาบันสงฆ์ตกต่ำลงเมื่อโทรทัศน์และรถยนต์เมอร์ซีเดสเบนซ์เข้ามาในวัด

ความตึงเครียดทางสังคมเป็นปัจจัยหนึ่งที่คนโยหยาทางหลักหนี ปัจจัยอีกประการหนึ่งจากข้อความข้างต้นคือ อิทธิพลอเมริกันวู้ดวอร์ ที่ทำให้การสร้างภาพยนตร์เลียนแบบอเมริกาแบบเรื่องแนวนี้ผลิออกมาอย่างต่อเนื่อง แต่ที่สำคัญและเป็นปัจจัยอีกประการหนึ่ง คือ ความนิยมในตัวนักแสดง อาจกล่าวได้ว่า ในช่วงนั้นผู้ชมภาพยนตร์ไทยส่วนมากใช้ความนิยมชมชอบนักแสดงเป็นหลักในการเลือกชมภาพยนตร์ เมื่อนิยมนักแสดงคนใดก็จะติดตามชมผลงานของนักแสดงคนนั้นไปทุกเรื่องไม่ว่าเขาจะรับบทอะไรก็ตาม และเนื้อเรื่องแบบการผจญภัยต่อสู้ของวีรบุรุษเป็นเรื่องเล่าที่สนุกสนานและเป็นที่ชื่นชอบ สนองตอบความต้องการของคนได้หลากหลายกลุ่มจึงส่งผลให้มีตร ชัยบัญชา ไม่เป็นเพียงแค่พระเอกภาพยนตร์ แต่เขาได้เดินทางเข้าไปในจินตนาการและภาพฝันของคนไทยในขณะนั้น จนมีสถานะไม่ต่างจากวีรบุรุษทั้งในภาพยนตร์ที่เขาเป็นผู้แสดงและชีวิตจริงของผู้คน

เทียมจิตร พ่วงสมจิตร อธิบายว่า วีรบุรุษอาจเป็นบุคคลที่มีอยู่จริงหรือไม่ มีอยู่จริงในประวัติศาสตร์ หากแต่วีรบุรุษเป็นภาพแทนอุดมคติทางคุณธรรมที่บรรจุอยู่ในรูปบุคคล ดังนั้นวีรบุรุษคือคุณสมบัติของบุคคลที่ได้รับยกย่องหรือสถาปนาเป็นวีรบุรุษขึ้นอยู่กับการกระทำที่ถือว่าเป็นคุณประโยชน์สูงต่อส่วนรวมในวงกว้าง เป็นการกระทำที่ปฏิบัติได้ยาก โดยขึ้นอยู่กับการให้ความหมายและการตีความหมายการกระทำนั้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536, น. 35-55) อ้างใน เทียมจิตร พ่วงสมจิตร (2551, น. บทนำ (2)) ดังนั้นการสร้างหรือสถาปนาวีรบุรุษจึงเป็นการเมืองด้วยส่วนหนึ่ง โดยทั่วไปวีรบุรุษมีอยู่ 4 ประเภท คือ วีรบุรุษทางวัฒนธรรม วีรบุรุษของประชาชน วีรบุรุษของราชสำนักและวีรบุรุษทางศาสนา อย่างไรก็ตาม ถึงแม้วีรบุรุษจะเป็นการเมืองแต่ก็เป็นสิ่งจำเป็นต่อสังคม เพราะช่วยสืบทอดอุดมคติสำหรับเป็นตัวแบบ

ปฏิบัติของสังคมและเป็นเป้าหมายผู้นำในสังคม อีกทั้งสามารถสร้างพิธีกรรมขึ้นมา
รองรับให้มีความหนักแน่น สมจริงและมั่นคงในการสื่ออุดมคตินั้นทั้งในทางลึกและ
ทางกว้าง

ในกรณีของมิตร ชัยบัญชา ประวัติชีวิตของเขาเข้าลักษณะ “วีรบุรุษของ
ประชาชน” มีข้อมูลจากรายการข่าวดังข้ามเวลา ตอน พระเอกไม่เคยตาย มิตร
ชัยบัญชา ที่เผยแพร่ทางช่อง 9 อ.ส.ม.ท. (<https://tna.mcot.net/view/GwVxCXIL8>)
เนื้อหาว่าเล่าว่า

ชีวิตของมิตร ชัยบัญชา หรือจ่าอากาศโทพิเชษฐ์ ชัยบัญชา
ไม่ได้เริ่มต้นอย่างสวยหรูเหมือนบทภาพยนตร์ พ่อแม่ของเขา
แยกทางกัน และเขาต้องย้ายบ้านมาอยู่กับญาติที่พระนครตั้งแต่
เด็ก เพราะเป็นเด็กเรียนดี มิตรจึงได้เข้าเรียนในโรงเรียนฝึก
การบินทหาร ก่อนที่รูปร่างหน้าตาของเขาจะเข้าตาผู้กำกับและ
นักทำหนัง นี่คือจุดเปลี่ยนของชีวิตคนธรรมดาคนหนึ่งที่มาพร้อมกับ
จุดเปลี่ยนของวงการภาพยนตร์ไทยและในปี 2502 มิตร ชัยบัญชา
โด่งดังถึงขีดสุดเมื่อเขาได้รับบท “โรม ฤทธิ์ไกร” ในภาพยนตร์
เรื่อง “จ้าวนักเลง” ซึ่งเป็นปฐมบทของภาพยนตร์ชุดในตำนาน
“อินทรีแดง” และทำรายได้มากกว่า 1 ล้านบาท หลังจาก “จ้าวนักเลง”
โด่งดัง ความนิยมในตัวมิตร ชัยบัญชา มีมากขึ้นเรื่อยๆ หนึ่ง
ทุกเรื่องที่เขาแสดงสร้างปรากฏการณ์คนล้นโรงทั่วประเทศสมัย
นั้น ภาพยนตร์ถ่ายทำด้วยฟิล์ม 16 มิลลิเมตรเป็นยุคที่ประเทศไทย
ผลิตภาพยนตร์ได้มากที่สุด และมิตร ชัยบัญชาก็เป็นพระเอกที่
ครองโรงหนังในยุคนั้นได้มากที่สุด ในจำนวนภาพยนตร์กว่า 266
เรื่อง มิตร ชัยบัญชาเล่นภาพยนตร์ฟิล์ม 35 มิลลิเมตรเพียง 16
เรื่อง และมนต์รักลูกทุ่ง คือ ภาพยนตร์อีกเรื่องหนึ่งของเขาที่สร้าง
รายได้ถล่มทลาย มิตร ชัยบัญชาทุ่มเทเวลาให้กับการทำงาน
ภาพยนตร์อย่างเต็มที่แต่ละเดือน เขาต้องถ่ายทำภาพยนตร์ถึง 30
เรื่อง และหยุดทุกวันที่ 15 ของเดือนเพียงวันเดียวเท่านั้น คนใน

วงการต่างรู้ว่า มิตร ชัยบัญชาเป็นคนตรงต่อเวลา เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ และช่วยเหลือเพื่อนฝูงเป็นประจำ และเขายังเป็นคนริเริ่ม “กฐินดารา” บริจาคเงินส่วนตัวสร้างโบสถ์วัดแคนางเลิ้งและเป็นเจ้าภาพทอดกฐินประจำปีอีกด้วย สำหรับแฟน ๆ แล้ว มิตร ชัยบัญชา คือดาราต่งที่เหมือนจะเข้าถึงได้ยาก แต่สำหรับดาราเพื่อนร่วมงานเขาคือรุ่นพี่ที่คอยให้คำปรึกษาและเป็นแบบอย่างให้กับรุ่นน้อง

ภาพที่ 1. รายการข่าวดังข้ามเวลา ตอน พระเอกไม่เคยตาย มิตร ชัยบัญชา
ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 9 อ.ส.ม.ท.
(ที่มา: <https://tna.mcot.net/view/GwVxCXIL8>)

ทั้งชีวิตตัวละครอินทรีแดงและชีวิตของมิตร ชัยบัญชาได้เข้าไปสู่ลักษณะวีรบุรุษ คือ ผู้เผชิญวิกฤต ผู้ปกป้อง ผู้ช่วยเหลือ ผู้มีคุณธรรมและผดุงความยุติธรรมตามแบบแผนชีวิตวีรบุรุษและลักษณะแม่แบบของวีรบุรุษ (hero archetype) โดยเทียบเคียงกับคำอธิบายเรื่อง แนวคิดวีรบุรุษของโจเซฟ แคมป์เบลล์ (Joseph Campbell, 1988) ที่ว่า นิทานวีรบุรุษสะท้อนจินตนาการและความคิดร่วมอันเป็นสากลของมนุษย์ได้ ตำนานวีรบุรุษทุกเรื่องล้วนมีพื้นฐานที่มาร่วมกัน กล่าวคือวีรบุรุษต้องผ่านกระบวนการขั้นตอน “การเดินทาง” จากชีวิตสามัญ (common day) ไปสู่การเดินทางที่เหนือธรรมชาติ (supernatural wonder) นอกจากนี้ยังอธิบายไว้ใน

หนังสือ *พลาณภาพแห่งเทพปกรณัม* (*The Power of Myth*) มีบทหนึ่งที่เขาพูดถึงถึงการผจญภัยของวีรบุรุษ เช่น พระพุทธเจ้า พระเยซู หรือแม้แต่จอห์น เลนนอน ได้ทำให้เห็นว่าการผจญภัยของวีรบุรุษในโลกของเทพปกรณัมและในโลกแห่งความเป็นจริงมีแบบแผนคล้ายกัน นั่นคือ การข้ามผ่านอุปสรรคและเอาชนะความยากลำบากเพื่อเอาชนะตัวเอง การเดินทางของวีรบุรุษเหล่านี้ล้วนมีนัยที่นำไปสู่การทำความเข้าใจตัวตนและเติบโตทางจิตวิญญาณ (บาร์นี บูญทรวง, 2551, น. 317)

การผนวกกันอย่างกลมกลืนระหว่างชีวิตของมิตร ชัยบัญชากับตัวละคร อินทรีแดงจึงเป็นภาพแทนวีรบุรุษของสังคมไทยในช่วงทศวรรษ 2500 เต็มเต็มจินตนาการของบรรดาแฟนภาพยนตร์ให้หลุดพ้นจากความเครียดในชีวิตจริงจากบริบทสังคมที่แวดล้อม การผนวกกันของเรื่องเล่าทั้ง 2 รูปแบบจึงส่งผลต่อความรู้สึกทำให้ผู้คนในสังคมจดจำมิตร ชัยบัญชาไว้ในภาพของวีรบุรุษของประชาชนได้อย่างสะดวกใจ ดังนั้นหากพิจารณาประวัติชีวิตมิตร ชัยบัญชาและนาฏกรรมของภาพยนตร์ชุด *อินทรีแดง* เป็นกระบวนการสื่อสารทางสังคมแบบหนึ่ง การผลิตภาพยนตร์หรือละครเรื่อง *อินทรีแดง* ออกมาซ้ำๆ น่าจะเป็นการสนองตอบความต้องการของประชาชน ส่งผลให้ *อินทรีแดง* กลายเป็นภาพยนตร์ที่ฝังทางใจในตำนานของวงการภาพยนตร์ไทย พร้อมกันกับชีวิตของมิตร ชัยบัญชาก็ได้กลายเป็นวีรบุรุษและตำนานพระเอกตลอดกาล ปรากฏการณ์นี้ในสังคมไทยเหมือนกันกับประเด็นสนทนาที่โจเซฟ แคมป์เบลล์และบิลล์ มอยเยอร์สพูดถึงกัน ซึ่งต่อมา กลายเป็นบทบันทึกการสนทนาในหนังสือ *The Power of Myth* บาร์นี บูญทรวง (2551, น. 34) นำมาแปลเป็นฉบับภาษาไทยชื่อ *พลาณภาพแห่งเทพปกรณัม* ใจความหนึ่งเมื่อโจเซฟ แคมป์เบลล์และบิลล์ มอยเยอร์ส ถกเถียงถึงประเด็นเทพปกรณัมและโลกสมัยใหม่ทั้งคู่คุยกันว่า อิทธิพลของเทพปกรณัมรุ่นเก่าที่ยังคงสังเกตได้ในบริบทสังคมปัจจุบัน แคมป์เบลล์กล่าวว่า “ความฝันของสังคมแตกต่างจากความฝันส่วนบุคคล ดังนั้นในสื่อสมัยใหม่ เช่น ภาพยนตร์จึงได้สร้างแบบอย่างมากมายให้มนุษย์” และเมื่อมอยเยอร์สยกตัวอย่างภาพยนตร์เรื่อง *เชน* (Shane) เพราะสำหรับเขาแล้วไม่มีวีรบุรุษคนใดในภาพยนตร์ที่ยิ่งใหญ่และเป็นแบบอย่างได้มากเท่าเชน แคมป์เบลล์อธิบายตอบความคิดดังกล่าวว่า “บทบาทของดารา กับสภาวะของเทวดาซึ่งเป็นสภาวะที่พบได้

เสมอในเทพปรณัมว่า มีบางสิ่งเกี่ยวกับภาพยนตร์ที่เหมือนมีมนตร์ขลัง คนที่คุณกำลังจ้องมองอยู่นั้น อยู่ที่อื่นด้วยในเวลาเดียวกัน นั่นคือสภาวะของเทวดา หากนักแสดงเข้ามาในโรงภาพยนตร์ทุกคนจะหันไปมองนักแสดงคนนั้น เขาคือวีรบุรุษตัวจริงในสถานการณ์นั้น เขาอยู่ในอีกภพภูมิหนึ่งเขาสามารถปรากฏตัวในหลายๆ ที่ในเวลาเดียวกัน” การเชื่อมโยงเทพปรณัมสู่โลกสมัยใหม่ของแคมป์เบลล์เป็นมุมมองที่น่าสนใจ โดยเฉพาะในมิติของสังคมสมัยใหม่ที่ทุนและวัตถุมีอิทธิพลเหนือจิตวิญญาณมนุษย์

จากผลการศึกษารูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อเบื้องหลังการกราบไหว้บูชาพ่อปุมิตร ชัยบัญชา ในงานวิจัยนี้ ทำให้เข้าใจได้ว่า ผู้คนในสังคมปัจจุบันเชื่อมโยงโลกของจิตวิญญาณและจินตนาการเข้ากับโลกของทุนและวัตถุได้อย่างไร ดังจะอภิปรายในประเด็นดังต่อไปนี้

5.2 เรื่องเล่าประวัติชีวิตและพิธีกรรมบูชา: จากดาราสู่การกลายเป็น “วิญญาณศักดิ์สิทธิ์” ของพ่อปุมิตร ชัยบัญชา

โดยปกติ พิธีกรรมมักประกอบด้วยตำนาน เพราะกลุ่มชนมักใช้เรื่องเล่าประเภทตำนานอธิบายเหตุผลและที่มาในการประกอบพิธีกรรม (ศิริพร ณ ถลาง, 2557, น. 365) หรืออีกนัยหนึ่ง ตำนานหรือเรื่องเล่าประกอบพิธีกรรมคือเครื่องมือในการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้ทั้งพิธีกรรมและเทพหรือผีที่กลุ่มชนผู้ประกอบพิธีกรรมนั้นเคารพบูชา ตำนาน นิทานที่เล่าเกี่ยวกับบุคคล สถานที่หรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งที่มีมักจะเชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริง เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริง และบุคคลในเรื่องนั้นมีตัวจริง บางครั้งผู้เล่าอาจไม่เชื่อว่าเป็นเรื่องจริงแต่ก็จะแสร้งเหมือนว่าเป็นเรื่องจริงเพื่อจูงใจให้ผู้ฟังเชื่อตาม นอกจากนี้มักสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของสถานที่ เช่น ตำนานพระปฐมเจดีย์ มีบุคคลในเรื่องเช่น พระยาภิง พระยาพานและยายหอม แม้ว่าตัวละครเหล่านี้จะมีแนวโน้มไปในทางไม่ได้เป็นบุคคลจริงในประวัติศาสตร์แต่เรื่องเล่าถึงบุคคลเหล่านี้เสมือนจริง เมื่อแพร่กระจายไปในระดับพื้นบ้าน ชาวบ้านส่วนมากอาจเชื่อว่าบุคคลเหล่านั้นมีชีวิตอยู่จริงได้ (วรณัฏฐ์ วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน,

2531, น. 123) นอกจากนี้ สายป่าน ปุริวรรณชนะ (2555, น. 43) อธิบายว่า บุคคล ศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อดั้งเดิมหมายถึง ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติซึ่งเป็นระบบความเชื่อที่มีมาก่อนศาสนาหลัก ซึ่งหากใช้เกณฑ์ทางมานุษยวิทยา ความเชื่อดั้งเดิมที่ว่านี้จัดว่าเป็นศาสนาอย่างหนึ่ง แบ่งได้ 2 ประเภท คือ บุคคลที่สังคมเชื่อว่ามิพลงเหนือธรรมชาติ และบุคคลที่มีอำนาจติดต่อกับสิ่งเหนือธรรมชาติ แต่ในกรณีของที่มาของศาลและพิธีกรรมให้บูชาพ่อปู่มิตร์ ชัยบัญชา นั้น เรื่องเล่าประกอบพิธีกรรมเป็นเรื่องจริงในประวัติศาสตร์ เหตุการณ์อุบัติเหตุตกจากเฮลิคอปเตอร์ของมิตร์ ชัยบัญชานั้นก็เป็นเรื่องจริงที่ทำให้สังคมตื่นตกใจ การสร้างตำนานและเรื่องเล่าความศักดิ์สิทธิ์ของพ่อปู่มิตร์ ชัยบัญชาจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ โดยเฉพาะกระบวนการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ที่ทำให้ชีวิตหลังความตายของมิตร์ ชัยบัญชายังคงมีพลังไม่ต่างจากตอนมีชีวิตเป็นดารารายทางนตร์ไทยที่โด่งดังที่สุดคนหนึ่งในประวัติศาสตร์

จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่า เรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตของมิตร์ ชัยบัญชาเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ ตามประวัติมิตร์ ชัยบัญชาเป็นชื่อที่ใช้ในวงการภาพยนตร์ ชื่อเดิมคือ นายพิเชษฐ์ พุ่มเหม หรือ บุญทิ้ง รวีแสง เรื่องเล่าถึงมิตร์ ชัยบัญชามีบันทึกไว้ในหนังสือประวัติชีวิตมิตร์ ชัยบัญชาหลายสำนวน เช่น จากหนังสือ พระเอกหนังไทยผู้ยิ่งใหญ่ มิตร์ ชัยบัญชา (ม.ป.ป., น. 5-6) ที่จัดทำจำหน่ายและเผยแพร่โดยหอภาพยนตร์ (องค์การมหาชน) กล่าวถึงหนังสือ ความตายแบบไม่ธรรมดา มิตร์ ชัยบัญชา เรียบเรียงโดยอิงคศักดิ์ เกตุหอม (2548) บันทึกไว้สรุปได้ว่า

เขาเป็นชายหนุ่มร่างกายสูงใหญ่กว่าชายไทยโดยทั่วไป ผิวขาว อมชมพู มีใบหน้าหล่อคมคายแบบชายไทยโดยเฉพาะ สันจมูกโค้งงาม มีผมหยิกเป็นลอนที่เรียกว่าหยักศก เข้าสู่วงการภาพยนตร์ไทยตั้งแต่ปี 2500 โดยรับบทเป็นพระเอกและค่อยๆ มีชื่อเสียงโด่งดังเป็นพระเอกหมายเลข 1 ต่อเนื่องไปจนถึงปี พ.ศ. 2513 จึงเสียชีวิตอย่างไม่มีการคาดคิดมาก่อน สร้างความตกตะลึงแก่ประชาชน ทำให้ชื่อมิตร์ ชัยบัญชาและเรื่องราวของเขา กลายเป็นตำนานที่เล่าขานสืบไป

ภาพที่ 2. รูปหล่อมิตร ชัยบัญชา ที่วัดท่ากระเทียม อำเภอท่ายาง จังหวัดเพชรบุรี
(ที่มา: กฤตยา ณ หนองคาย)

การเสียชีวิตของมิตร ชัยบัญชาอย่างกะทันหันขณะกำลังแสดงฉากสุดท้ายก่อนปิดกล้องภาพยนตร์เรื่องอินทรีทอง ที่หาดจอมเทียน พัทยาได้ในวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ.2513 กลายเป็นข่าวบอกล่าจากปากสู่ปาก กระจ่ายไปทั่ววงการและทั่วประเทศอย่างรวดเร็ว มีการเคลื่อนศพของเขามาตั้งทำพิธีทางศาสนาที่วัดสุนทรธรรมทาน หรือวัดแค นางเลิ้ง ท่ามกลางประชาชนที่มาร่วมตัวที่วัดนับหมื่น หนังสือพิมพ์ทุกฉบับพาดหัวข่าวการเสียชีวิตของมิตรเป็นข่าวใหญ่ที่สุด ท่ามกลางความตกตะลึงของคนไทยทั้งประเทศและซีเมสตรา ตลาดสดที่เคยคึกคักก็ตกอยู่ในความเศร้าโศก แม้คำบางคนใส่ชุดดำ

นอกจากนี้ในหนังสือประวัติชีวิต เล่าว่ามิตร ชัยบัญชาเป็นผู้มีความสามารถและมีน้ำใจ เป็นที่รักของเพื่อนฝูงนักแสดงและประชาชนอย่างมาก เช่น ในช่วง พ.ศ.2526 หลังจากมิตร ชัยบัญชาเสียชีวิตไป 13 ปี มีกลุ่มผู้สนใจภาพยนตร์ไทยจัดนิทรรศการรำลึกมิตร ชัยบัญชาที่ศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพ สาขาสะพานผ่านฟ้า ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นที่ดินของมิตร ชัยบัญชาและเคยจัดทำโครงการสร้างโรงภาพยนตร์เพื่อ

แก้ปัญหาโรงหนังมักฉายหนังต่างประเทศมากกว่าหนังไทย ในนิทรรศการครั้งนั้นมีประชาชนมาร่วมกิจกรรมเป็นจำนวนมากจนเกินที่ผู้จัดงานจะรับไหว ในหนังสือประวัติชีวิตยังมีข้อมูลเล่าเพิ่มเติมว่า มิตร ชัยบัญชาเป็นพระเอกทั้งในจอและนอกจอด้วยความที่มิตร ชัยบัญชาเป็นคนโอบอ้อมอารีและใส่ใจผู้อื่น เขาสนใจการเมืองประเทศไทย จึงลงสมัครเป็นผู้แทนราษฎรเพราะบรรยากาศทางการเมืองขณะนั้นเป็นรัฐบาลเผด็จการทหารที่กดขี่ นอกจากนั้นเพราะเขามีพื้นฐานชีวิตมาจากเด็กที่ถูกทอดทิ้ง ต้องต่อสู้เลี้ยงชีวิต เผชิญความยากจน เมื่อพบว่ารัฐบาลใช้อำนาจรัฐในทางไม่ถูกต้อง ไม่เป็นธรรม ทำให้มิตรเกิดความสนใจและตัดสินใจอาสาทำงานการเมืองโดยไม่สังกัดพรรคการเมือง เมื่อผู้วิจัยสอบถามว่า ทำไมจึงรักมิตร ชัยบัญชาและติดตามมานานขนาดนี้ ผู้สัมภาษณ์คนหนึ่งตอบว่า เขาทันดูภาพยนตร์ที่มิตรแสดงรู้สึกประทับใจมาก บุคลิกภาพสง่างาม กล้าหาญและความเป็นคนมีน้ำใจ ความดีงามต่าง ๆ ของมิตร ชัยบัญชา ทำให้เชื่อว่าตัวตนของมิตร ชัยบัญชาสวมทับในตัวละครอินทรีแดงได้เหมาะสม บทบาทอินทรีแดงที่สนุกแปลกและน่าตื่นเต้นในยุคนั้น (ในช่วงทศวรรษ 2500) คงไม่มีใครทำได้ประทับใจเท่ามิตร ชัยบัญชา (พจนีย์ ชมวิชา ผู้ร่วมงานรำลึก 49 ปี มิตร ชัยบัญชา, สัมภาษณ์, 8 ตุลาคม 2562)

ข้อมูลจากการพูดคุยสัมภาษณ์กลุ่มคนรักมิตรข้างต้น ทำให้ทราบว่า มิตร ชัยบัญชายังมีแฟนคลับตามสนใจตำนานชีวิตของเขาอย่างต่อเนื่อง กลุ่มคนที่รักมิตรมางานรำลึกการจากไปของมิตร ชัยบัญชาที่จัดต่อเนื่องมาตลอดทุกปี จนถึงขณะนี้ เป็นปีที่ 49 ชมรมคนรักมิตรรวมกลุ่มมาร่วมกิจกรรม ทั้งมีการรวมกลุ่มไปทำบุญในวันครบรอบวันเสียชีวิต 8 ตุลาคมที่วัดแค นางเล็งบ้าง วัดท่ากระเทียมที่จังหวัดเพชรบุรี บ้านเกิดของมิตร ชัยบัญชาบ้างตามโอกาสและมักจะมาร่วมกิจกรรมที่หอภาพยนตร์จัดงานเกี่ยวกับมิตร ชัยบัญชาเสมอ เพราะภาพยนตร์และชีวิตของมิตร ชัยบัญชาเป็นความทรงจำที่น่าประทับใจ รวมทั้งการที่หอภาพยนตร์จัดฉายหนังที่มิตรเคยแสดงไว้ในยุคภาพยนตร์แบบ 16 มิลลิเมตร ซึ่งหาดูไม่ได้อีกแล้วก็เป็นการคืนความทรงจำในอดีตของพวกเขาและทำให้ระลึกถึงคนที่พวกเขารักอีกครั้งด้วย ซึ่งเมื่อประกอบเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมในวัฒนธรรม เช่น ความเชื่อเรื่องผี ลักษณะของการนับถือผีประการหนึ่งที่มีความใกล้ชิดกับการนับถือบรรพชน ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญ

ของชุมชนเครือญาติ คือ การนับถือบูชาบรรพบุรุษ (ancestor cult) ด้วยความหมายที่ว่า บรรพบุรุษ คือ คนที่ทุกคนมีความทรงจำถึงเขาร่วมกัน ดังปรากฏในความเชื่อเรื่อง “ด้า” ของกลุ่มชาติพันธุ์ไท ที่ต่างรวมกันอยู่เป็นกลุ่มเครือญาติ ด้าและการเคารพผีด้าคือ ผีต้นตระกูล เช่น ในกลุ่มไทดำและไทขาวในเวียดนาม ไทอาหม มีตำนานเรื่องอาหมบุราณจี เล่าเรื่องที่แสดงความสำคัญของผีบรรพชน เรื่องแสงก่อฟ้าตายไปกลายเป็นผีด้าผีเรือนช่วยคุ้ม (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และเรณู วิชาศิลป์, 2534 อ้างใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2555, น. 62) เมื่อเปรียบเทียบกับมิตร ชัยบัญชา คือ คนที่อยู่ในความทรงจำร่วมของคนในยุคหนึ่ง เรื่องราวของมิตรจึงสามารถเทียบสมการกับ “เรื่องของบรรพบุรุษหรือวีรบุรุษ” ได้เช่นกัน ดังนั้นความรักความผูกพันที่แฟนคลับมีให้มิตรชัยบัญชาส่งผลให้วิญญาณหรือชีวิตหลังความตายของมิตร ชัยบัญชาสามารถดำรงอยู่ในบริบทสังคมวัฒนธรรมปัจจุบันและมีบทบาทหน้าที่บางประการเช่นในอดีต โดยเฉพาะการสร้างความรู้สึกมั่นคงในจิตใจ

ทั้งนี้หลังจากมิตร ชัยบัญชาเสียชีวิต แฟนคลับจะทำบุญและประกอบพิธีกรรมในวันครบรอบวันเสียชีวิตของมิตร ชัยบัญชาอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2513 ในปัจจุบันมีเรื่องเล่าถึงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของ “พ่อปู่มิตร” ซึ่งเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อกันว่าสามารถช่วยขจัดปัญหาและมอบความสุขให้กับผู้ที่มาสักการบูชาที่ศาล ผู้คนมาราบไหว้และถวายเครื่องบูชารูปปั้นทองเหลืองขนาดเท่าตัวของพ่อปู่ บูชาด้วยรูปเทียน ดูกตาช้างและม้า ไข่ไก่ พวงมาลัย 7 สี น้ำแดง เหมือนศาลเจ้าพ่อศาลเจ้าแม่ที่พบได้ทั่วไป อย่างไรก็ตามจากข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า ทุกศาลของพ่อปู่มิตร มีเครื่องสักการะที่รำลึกถึงและเชื่อมโยงถึงการมีชีวิตในโลกภาพยนตร์ของพ่อปู่ เช่น ชุดเครื่องแบบทหารกองทัพอากาศ รูปภาพจากภาพยนตร์เรื่องต่างๆ ที่พ่อปู่เคยแสดงนำและอาหารจานโปรดตามที่เชื่อและเล่าสู่กันมา เช่น แกงส้ม เนื้อทอด

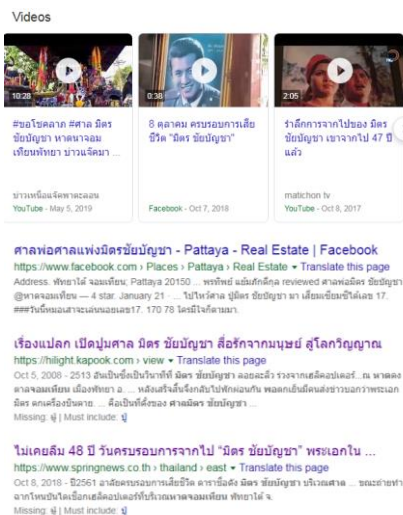
กระบวนการความคิดที่ผนวกเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติชีวิตที่ต่อสู้ เข้มแข็ง ประสบความสำเร็จและเป็นคนดีมีคุณธรรมของมิตร ชัยบัญชาจนเมื่อเสียชีวิตแล้วยังมีความพยายามยึดโยงและบูชาวิญญาณของมิตร ชัยบัญชาดังที่กล่าวมา ผู้วิจัยพบว่ากระบวนการความคิดและปฏิบัติการนี้เป็นรากความคิดทางวัฒนธรรม สอดคล้องกับ

ภาพที่ 3. ศาลพ่อปู่มิตร ชัยบัญชา เมืองพญา อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี
(ที่มา: กฤตยา ณ หนองคาย)

กับคำอธิบายของสายป่าน ปุริวรรตชนะ (2555, น. 46) ที่ว่า “เป็นที่น่าสังเกตว่า บุคคลศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อดั้งเดิมของสังคมไทยเป็นบรรพบุรุษหรือผู้นำของกลุ่มชนใดกลุ่มชนหนึ่งและจำเป็นต้องมีตำนานเล่าถึงความไม่ธรรมดาของบุคคลศักดิ์สิทธิ์ที่ว่ำนั้นสืบทอดกันในกลุ่มไม่ว่าเหตุการณ์ที่ว่ำนี้อาจเกิดขึ้นหลังหรือก่อนมีชีวิต เช่น ตำนานของกลุ่มคนไทยวน อำเภอกาญจนบุรี ที่เล่าถึง ปู่เจ้าฟ้า ผู้นำคนสำคัญของกลุ่มคนไทยวน” รวมถึงคำอธิบายของศรีศักร วัลลิโภดม (2556, น. 13) ว่า ด้วยเรื่องผู้นำทางวัฒนธรรม ที่ว่าความเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมนั้นไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะบุคคลในตำนานที่อาจจะเกิดจากการสมมุติขึ้นเชิงสัญลักษณ์ หากยังหมายถึง บุคคลจริง ๆ ที่มีชีวิตและประกอบคุณธรรมความดี จนคนทั่วไปในสังคมยกย่องว่าเป็นคนศักดิ์สิทธิ์ มีบารมี เป็นที่พึ่งได้ทั้งกายและใจ บุคคลเหล่านี้เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว ก็ได้รับการยกย่องเคารพหรือบูชาให้เป็นผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติที่จะให้คุณหรือโทษแก่ตนได้ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า การที่แฟนคลับ คนที่รักและศรัทธาในตัวมิตร ชัยบัญชา ได้แสดงออกซึ่งความรักและผูกพันผ่านการเซ่นสรวงบูชาวิญญาณของเขานับตั้งแต่วันที่ 8 ตุลาคม 2513 จนถึงปัจจุบันและมีกระบวนการฟื้นคืนความทรงจำเกี่ยวกับมิตร ชัยบัญชาทุกครั้งที่มีการสร้างภาพยนตร์หรือละครเรื่องอินทรีแดง (Krittaya Na Nongkhai, pp. 69-87) ได้ทำให้มิตร ชัยบัญชากลายเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ได้ในที่สุด

จากการสัมภาษณ์ผู้ที่มากราบไหว้ขอพรหรือบนบานที่ศาลพ่อปู่มิตรชัยบัญชา ผู้วิจัยพบว่า ผู้คนที่มากราบขอพรหรือบนบานที่ศาลพ่อปู่มิตรขอให้วิญญาณศักดิ์สิทธิ์ของพ่อปู่มิตรดลบันดาลให้พวกเขาประสบความสำเร็จและสมหวังตามความปรารถนา ความสำเร็จสมหวังที่ว่านี้มีหลากหลายประการ เช่น การขอให้โชคลาภจากการเสี่ยงโชค ขอให้รอดพ้นจากการเกณฑ์ทหารหรือขอให้ได้เลื่อนยศตำแหน่ง ขอให้สอบผ่าน ขอให้การขอวิชาไปต่างประเทศเพื่อจะได้ไปแต่งงานกับสามีชาวต่างชาติลุล่วงไปได้ด้วยดี โดยผู้ที่มาบนบานเมื่อได้รับความสุขสมหวังตามที่ขอพรพ่อปู่มิตร จะกลับมาแก้บนด้วยชุดทหาร เครื่องเช่นบูชา อาหารคาวหวาน เช่น แกงส้มชะอมและเนื้อทอด ตามธรรมเนียมที่เกิดขึ้นนับตั้งแต่มีศาลพ่อปู่มิตร (ผู้ดูแลศาลพ่อปู่มิตร ชัยบัญชา, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2562) นอกจากนี้ข้อมูลสัมภาษณ์ผู้วิจัยพบว่าเรื่องเล่าความศักดิ์สิทธิ์ของพ่อปู่มิตรมีแพร่กระจายอยู่ในเว็บไซต์และภาพข่าวจากสื่อมวลชนฉบับต่าง ๆ จำนวนมากเช่น เมื่อสืบค้นภาพจาก www.google.com ด้วยคำสำคัญ “ศาลพ่อปู่มิตร ชัยบัญชา” ข้อมูลที่พบมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์และปาฏิหาริย์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นเมื่อไปบนบานขอพร เช่น

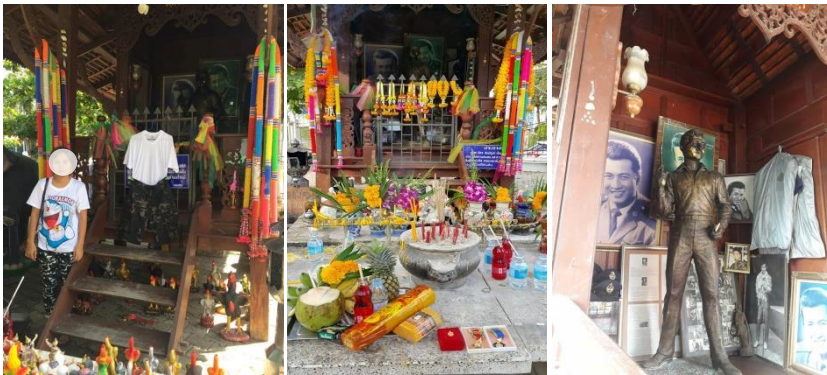
ภาพที่ 4. การสืบค้นข้อมูล “ศาลพ่อปู่มิตร ชัยบัญชา” บนสื่ออินเทอร์เน็ต
(ที่มา: <https://www.google.com/search>)

ทั้งนี้ นักมานุษยวิทยา นูริท เบิร์ด-เดวิด (Nurit Bird-David, 1999) ศึกษาและเสนอความคิดเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไว้ว่า วิญญาณนิยมนั้นเป็นเรื่องที่น่าสนใจและไม่ใช่ว่าสิ่งใดไร้เหตุผลหรือเป็นวัฒนธรรมของคนด้อยความเจริญ หากแต่เป็นการแสวงหาความรู้ เขาอธิบายว่าโลกทัศน์ที่มนุษย์ใช้อธิบายการมีชีวิตและการอยู่ในโลกเป็นเรื่องของการสร้างความจริงที่แตกต่างกันในแต่ละวัฒนธรรม ดังนั้น การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นโลกทัศน์ที่ใช้สร้างความจริงเช่นเดียวกับการทดลองทางวิทยาศาสตร์ การมองดูมนุษย์ในสังคมชนเผ่ากราบไหว้เจ้าป่าเจ้าเขาและวิญญาณบรรพบุรุษจึงไม่ใช่เรื่องความไร้เหตุผล แต่เป็นโลกทัศน์ที่มนุษย์มองสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติเป็น “บุคคล” ที่ให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติจึงเป็นภาพสะท้อนของความรู้ที่สอนให้มนุษย์รู้จักระบบศีลธรรมผ่านการเคารพบูชา การให้เกียรติ ความรับผิดชอบและการประมาณตน มนุษย์จะมีชีวิตรอดในธรรมชาติ ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณในธรรมชาติจึงดำรงอยู่ในฐานะ “ความรู้” ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเบิร์ด-เดวิดเรียกว่า “การแสวงหาความรู้เชิงสัมพันธ์” (Relational Epistemology) กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นภายใต้บริบททางสังคมและวัฒนธรรม (Morris, 2006, p. 7 อ้างใน นฤพนธ์ ต้วงวิเศษ, 2560, น. 179)

ดังนั้นจากการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องเล่าชีวิตมิตร ชัยบัญชาและเรื่องเล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพ่อปู่มิตร ชัยบัญชา จึงเห็นความสัมพันธ์กับความเชื่อดั้งเดิม เรื่องการบูชาผีบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นความรู้ที่สอนให้มนุษย์รู้จักระบบศีลธรรมผ่านการเคารพบูชา การให้เกียรติซึ่งกันและกัน ความรู้ชุดนี้ทำให้เรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติชีวิตของมิตร ชัยบัญชามีค่าและเป็นพลังต่อสังคม เพียงพอต่อการสร้างความศรัทธาและขยายผลไปสู่การกลายเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์และผีบรรพบุรุษของบรรดาแฟนคลับ อาทิ กลุ่มคนรักมิตรที่ได้สานต่อความรักความผูกพันที่มีต่อนักแสดงคนโปรดไว้อย่างต่อเนื่องยาวนาน ทั้งนี้อาจผสมผสานด้วยความเชื่อและขนบการบูชาผีโดยเฉพาะผีเจ้าที่ ผีบรรพบุรุษ จนทำให้บริเวณดังกล่าวเหนือหาดจอตเทียน ซึ่งเป็นจุดที่มิตร ชัยบัญชาตกลงมาเสียชีวิตนั้นกลายเป็นศาลเพียงตา และพลังศรัทธาของแฟนคลับนี้เองที่ในเวลาต่อมาได้อุทิศที่ดินและสร้างศาลให้จนสวย สง่างาม และเกิด

การกราบไหว้บูชา บนบานขอพร ทำให้ศาลแห่งนี้กลายเป็นศาลพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาฯ ในที่สุด นอกจากนี้ในเวลาต่อมาก็มีเรื่องเล่าที่แพร่กระจายในชุมชนพญา และกระจายไปในสื่อออนไลน์ เช่น “เปิดปูม..ศาลมิตร ชัยบัญชา สือรักจากมนุษย์สู่โลกวิญญาณ” จากเว็บไซต์ Kapook.com (<https://highlight.kapook.com/view/29591>) มีข้อความว่า

กาลเวลาที่ผ่านไปจะนานถึงเกือบครึ่งศตวรรษ... ศาลมิตร ชัยบัญชา ในปัจจุบันเป็นจุดแห่งที่พึ่งทางใจ ยิ่งในสภาวะมรสุม เศรษฐกิจซัดกระหน่ำทำให้สุขภาพจิตเสื่อมถอย... ผู้คนต่างเพศ ต่างวัย หลากหลายสาขาอาชีพที่สีหน้าเปื้อนทุกข์ พวกกันไปบน บานศาลกล่าวขอให้อิทธิฤทธิ์มิตร ชัยบัญชา ช่วยบัดเป่า...ไม่ว่า จะเป็นเรื่องปัญหาชีวิต คิดไม่ตก ออกหัก รักสามเส้า ของหาย ขาย ที่คืนไม่ได้ โรคภัยรุมเร้า สอบเข้าทำงาน รวมทั้งหวังรวยทางลัด 2 ตัว 3 ตัว สารพัดสารเพต่างพากันไปจุดธูปขอให้อภัยเหลือ

ภาพที่ 5.-ภาพที่ 7. ศาลพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาที่หาดจอมเทียน พญา จังหวัดชลบุรี (ที่มา: กฤตยา ณ หนองคาย)

จากข้อความทำให้เข้าใจได้ว่า ในกรณีของพ่อปู่มิตร การมีอยู่ของศาลและพิธีกรรมเช่นไหว้บูชามีลักษณะใกล้เคียงกับขนบการไหว้หรือบูชาผีบรรพบุรุษ อาจกล่าวได้ว่าบรรดาแฟนคลับของมิตร ชัยบัญชาได้แปลงดาราที่รักให้มีสถานะใหม่คือ “ผี หรือวิญญาณศักดิ์สิทธิ์” และบรรพบุรุษที่สำคัญคนหนึ่งของสังคมไทย ลัทธิพิธี

บุชาพอมิตร ชัยบัญชาเป็นไปตามกลไกทางวัฒนธรรมที่ศรัศรั วลลิโถม (2556, น. 14-15) อธิบายไว้ว่า ปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นเกือบแทบทุกภูมิภาคในทุกวันนี้มีทั้งการฟื้นฟูตำนานและสร้างตำนานของผู้นำทางวัฒนธรรมที่เป็นบุคคลสำคัญของท้องถิ่นที่เคยมีตัวตนขึ้นมาอธิบายความชอบธรรมในงานประเพณีพิธีกรรมหลายๆ ประเภทของท้องถิ่น ตั้งแต่ประเพณีสิบสองเดือน ประเพณีการเกษตร ประเพณีเกี่ยวกับการรักษาโรคภัย ตลอดจนการเคลื่อนไหวทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง เช่น ผู้คนในเขตอำเภอแม่สายรื้อฟื้นตำนานเวียงพางคำของพระเจ้าพรหมมหาราช ขึ้นมาบอกกล่าวเล่าประวัติความเป็นมาของบ้านเมืองและสร้างรูปปั้นของพระเจ้าพรหมไว้เป็นประธานในลานพิธีกรรมหน้าที่ทำการอำเภอและจัดงานประเพณีแห่แหนสักการะพระเจ้าพรหมตามเดือน เวลาที่กำหนด...การเคลื่อนไหวทางสังคมในการฟื้นฟูหรือสร้างสรรค์ผู้นำทางวัฒนธรรมที่มีทั้งผีพุทธและคนที่มีชีวิตบาเพ็ญบาปมีในเรื่องคุณธรรมนั้น ล้วนเป็นมิติทางวิญญาณที่เกิดขึ้นเพื่อมนุษย์ในฐานะเป็นสัตว์สังคมเกิดความรู้สึกถึงความไม่มั่นคงในชีวิตวัฒนธรรมอันเนื่องมาจากการรุกรานและบีบคั้นจากอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมืองที่มาจากภายนอก โดยเฉพาะสังคมไทยในยุคโลกาภิวัตน์ที่ถูกครอบงำด้วยอิทธิพลต่างๆ รัฐไม่อาจเป็นที่พึ่งพา จึงต้องพึ่งผี พึ่งพระและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติแทน ด้วยเหตุนี้เมื่อประชาชนไม่สามารถหาทางออกจากกฎเกณฑ์หรือโครงสร้างของสังคมได้ การขอพรจากผี วิญญาณศักดิ์สิทธิ์เช่นพอมิตรจึงเกิดขึ้นได้เช่นเดียวกับการไหว้บูชาศาลผีปู่ตา ศาลผีบรรพบุรุษ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่ามีหลายกระบวนทัศน์ในกรณีพอมิตร ชัยบัญชา มีลักษณะที่เรียกว่า กระบวนทัศน์แบบโครงสร้างนิยม

ตามที่ณพนธ์ ตัววิเศษ (2560, น. 177-178) ได้อธิบายถึงความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และไสยศาสตร์ตามกระบวนทัศน์โครงสร้างนิยม ซึ่งระบบความคิดนี้พยายามผนวกกระบวนทัศน์หน้าที่นิยมกับจิตวิเคราะห์เข้าด้วยกันเพื่อชี้ว่าความเชื่อไสยศาสตร์ตอบสนองอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์และช่วยให้สังคมมีระเบียบกฎเกณฑ์ ในแง่ของการวิเคราะห์เชิงจิตวิทยา อธิบายขยายความเพิ่มว่า ความเชื่อไสยศาสตร์ดำรงอยู่ใน 3 ลักษณะ คือ ความคิด การกระทำและการแสดงออก ในระดับความคิดเป็นเรื่องของจิต เป็นการไตร่ตรองผ่านการคิด เป็นวิธีการสร้างความหมาย

ให้กับการมีชีวิตและการอยู่ในโลก ความเชื่อทางศาสนาและไสยศาสตร์จึงช่วยให้มนุษย์อธิบายการดำรงอยู่ของตัวเองและสังคมได้ ในระดับการกระทำ เป็นการใช้ไสยศาสตร์เพื่อตอบสนองเรื่องปากท้องและการทำมาหากิน ในระดับการแสดงออก เป็นการใช้ไสยศาสตร์เพื่อระบายความทุกข์ ความกลัว และความสับสนในชีวิต ทั้งหมดนี้คือการมองในเชิงโครงสร้างที่ไสยศาสตร์ทำหน้าที่สร้างระเบียบสังคมและช่วยให้มนุษย์มั่นใจในการดำเนินชีวิต และด้วยกลไกความคิดความเชื่อที่ว่านี้เอง จึงทำให้แปรเปลี่ยนพลังรักพลังศรัทธาของแฟนคลับคนรักมิตร ชัยบัญชาเข้าไปสู่พิธีกรรมบูชา ดังเห็นได้จากทุกครั้งที่มีการสร้างภาพยนตร์เรื่องอินทรีแดงซ้ำขึ้นใหม่ ก็จะมีเรื่องเล่าถึงพลังลึกลับ วิญญาณศักดิ์สิทธิ์ที่ทีมงานภาพยนตร์จะต้องพากันไปกราบไหว้ เช่นสรวงวิญญาณพ่อปู่มิตร ชัยบัญชา ทั้งเพื่อขออนุญาตนำอินทรีแดงกลับมาสร้างอีกครั้งและขอให้พ่อปู่อำนวยการอำนวยพรให้ประสบความสำเร็จ ปรากฏจากอุปสรรคปัญหาใดๆ

ภาพที่ 8.-ภาพที่ 10. พิธีกรรมบูชาพ่อปู่มิตร ชัยบัญชา เพื่อขออนุญาตและขอพร
เมื่อนำภาพยนตร์เรื่องอินทรีแดงมาสร้างใหม่
(ที่มา: <https://www.google.com/search>)

ดังนั้นการประกอบสร้างชุดความเชื่อเรื่องพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาเกิดจากความสัมพันธ์ของประวัติชีวิตกับความคิดเรื่องการบูชาผีบรรพบุรุษ จึงทำให้เกิดการสร้างความคิดลึกลับให้พ่อปู่มิตรชัย บัญชา ทั้งนี้เรื่องเล่าประวัติชีวิตของมิตร ชัยบัญชาที่มีความสอดคล้องกับคุณลักษณะของความเป็นวีรบุรุษ เช่น เป็นผู้เสียสละความยากลำบากและเอาชนะได้สำเร็จ เป็นผู้มีความดีธรรม เป็นผู้ช่วยเหลือและแก้ไขวิกฤต

หรือเป็นผู้นำความเจริญมาสู่สังคม ดังนั้นจึงส่งผลต่อรูปแบบของพิธีกรรมที่มีลักษณะคล้ายกับการไหว้ผีบรรพบุรุษ เช่น การไหว้บูชาของกลุ่มแฟนคลับและบุคลากรในวงการภาพยนตร์ที่พยายามยึดโยงหรือรักษาความทรงจำเรื่องมิตร ชัยบัญชา โดยการนำอนุภาคหรือองค์ประกอบต่างๆ ในเรื่องเล่าประวัติชีวิตมาเป็นเครื่องเซ่นไหว้ เช่น ชุดทหารอากาศ อาหารจานโปรด รูปถ่ายตอนที่แสดงเป็นอินทรีแดง หรือการที่บุคลากรในวงการภาพยนตร์จะต้องมาจัดพิธีบวงสรวงพ่อปู่มิตร ชัยบัญชา ก่อนจะสร้างภาพยนตร์หรือละครโทรทัศน์ที่นำเรื่องที่มิตร ชัยบัญชาเคยแสดงไว้มาสร้างใหม่ทุกครั้ง การแสดงออกนี้กลายเป็นตอกย้ำหรือสร้างความทรงจำเกี่ยวกับมิตร ชัยบัญชาไว้ในสังคมไทย แม้เวลาผ่านไปจนคนรุ่นหลังไม่มีประสบการณ์หรือความรู้เกี่ยวกับมิตร ชัยบัญชาแล้วก็ตาม แต่ผลจากการผลักดันให้มิตร ชัยบัญชา กลายเป็นวีรบุรุษคนสำคัญในฐานะ “พ่อปู่มิตร ชัยบัญชา” หรือในฐานะผีบรรพบุรุษหนึ่งของสังคมไทยไปแล้วนั้น จึงสอดคล้องกับแนวทางที่เทอร์เนอร์เสนอไว้ว่า หากต้องการศึกษาความเป็นมาของการแสดงเชิงพิธีกรรมนั้นๆ อย่างเป็นทางการ ผู้ศึกษาควรศึกษาประวัติความเป็นมา ประวัติศาสตร์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นบริบทของพิธีกรรมนั้น ตลอดจนความคิดทางศาสนา เพื่อให้เข้าถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงประกอบพิธีกรรม จากการทบทวนที่มาของปรากฏการณ์จากพิธีกราบไหว้พ่อปู่มิตร ชัยบัญชาที่กล่าวถึงทั้งหมดข้างต้นนั้น จึงทำให้เห็น พลังของความรัก ความศรัทธาที่แฟนคลับมีต่อมิตร ชัยบัญชา เรื่องเล่าประวัติชีวิตและพิธีกรรมบูชาที่เกิดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.2513 จึงดำรงอยู่ในวัฒนธรรมไทยได้และเปลี่ยนแปลงดาราที่รักสู่วีรบุรุษคนสำคัญพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาได้จนถึงปัจจุบันและมีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญต่อชุมชนได้ ดังรายละเอียดในประเด็นต่อไปนี้

5.3 บทบาทหน้าที่ของศาลพ่อปู่มิตร ชัยบัญชา: อดีตที่โหยหาและรักไม่เคยเปลี่ยนแปลง

ดังกล่าวไว้ในประเด็นก่อนหน้านี้ว่า พิธีกรรมการบูชาพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาเดินทางผนวกเข้าสู่ความเชื่อดั้งเดิม เช่น การบูชาผีบรรพบุรุษ มีหน้าที่ในการระบายความทุกข์ ความกลัว และความสับสนในชีวิต นอกจากนั้น ผู้วิจัยพบว่า การบูชาพ่อ

ปุมิตร ชัยบัญชาขามีบทบาทหน้าที่อื่นๆ ในมิติสังคมวัฒนธรรมปัจจุบันด้วย คือการสนองตอบความต้องการพื้นฐานและความคับข้องใจของผู้คนในสังคมบริโภคนิยมทั้งในมิติของการมองหาที่พึ่งทางใจและการโหยหาอดีต โดยเฉพาะอดีตอันเคยรุ่งโรจน์ของโลกภาพยนตร์และความสุขที่ประชาชนเคยได้จากการเสพภาพยนตร์เพื่อวิพากษ์บริบททางสังคมที่อินทรีแดงเคยมอบไว้เป็นมรดกความทรงจำกว่า 6 ทศวรรษ ศาลและพิธีกรรมไหว้บูชาพ่อปุมิตร ชัยบัญชาสามารถยึดโยงและรักษาความทรงจำที่คนไทยยังมีต่อมิตร ชัยบัญชาในฐานะวีรบุรุษของประชาชนไว้นจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 11.-ภาพที่ 12. พิธีตั้งรูปหล่อมิตร ชัยบัญชาขนาดเท่าตัวจริง
ที่วัดท่ากระเทียม อำเภอยาง่าง จังหวัดเพชรบุรี
(ที่มา: <https://www.thairath.co.th/news/local/1058757>)

สิ่งที่น่าสนใจคือ การมีศาลผีของมิตร ชัยบัญชาอยู่ในทั้ง 3 พื้นที่ที่สำคัญตามลำดับขั้นตอนชีวิตของมิตร ชัยบัญชา ได้แก่ 1) ศาลที่ตั้งศาล เหนือหาดจอมเทียน จุดที่เขาเสียชีวิต 2) ศาลที่วัดท่ากระเทียม อำเภอยาง่าง จังหวัดเพชรบุรี บ้านเกิดและชีวิตวัยเด็ก และ 3) ศาลที่วัดแค นางเลิ้ง เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นบ้านที่กรุงเทพฯ และมิตรใช้ชีวิตช่วงวัยหนุ่มของเขาที่นี่ สิ่งที่น่าสังเกต คือศาลทุกที่มีรูปหล่อขนาดเท่าตัวจริงที่ล้วนได้มาจากพลังรักและศรัทธาของแฟนคลับ ในการระดมทุนสร้างขึ้นมาตั้งไว้ประจำศาล ศาลพ่อปุมิตรที่ไทรทุดโตรมไม่สง่างาม กลุ่มแฟนคลับคนรักมิตรจะพยายามจัดกิจกรรมและระดมทุนมาปรับปรุงให้งดงาม ผู้วิจัยพบว่าในวาระรำลึกการจากไปของมิตร ชัยบัญชาครบรอบ 47 ปี และ 49 ปี ในปี พ.ศ.2560-2562 นั้น ศาลพ่อปุมิตรแต่ละแห่งจัดกิจกรรมทั้งทางบุญและทางบันเทิง

เพื่อฟื้นคืนความทรงจำเกี่ยวกับดารา วีรบุรุษของประชาชนให้กลับมาสู่กระแสการรับรู้ของประชาชนอีกครั้ง การระลึกถึงมิตร ชัยบัญชากลายเป็นกิจกรรมประจำปีในทุกพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับมิตร ชัยบัญชาจะจัดงานเพื่อฟื้นคืนความทรงจำชุดนี้ เช่น ในปี 2562 วัดสุนทรธรรมทานหรือวัดแค นางเลิ้ง จัดงานวัดขึ้นให้ประชาชนมาร่วมกิจกรรมอย่างคึกคัก ได้ตั้งเครื่องไหว้บริเวณหน้าช่องบรรจุอัฐิของมิตร ชัยบัญชา ซึ่งมีแฟนคลับได้นำเครื่องไหว้มาร่วมพิธีด้วย มีการเปิดตัวหุ่นจำลองเต็มตัวหุ่นใหม่ในชุดทหารอากาศ มีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับมิตร ชัยบัญชาบนศาลาการเปรียญ หลังจากนั้นงานย้อนวันวาน 49 ปี มิตร ชัยบัญชา เริ่มตั้งแต่วันที่ 8-10 ตุลาคม 2562 บริเวณวัดแค นางเลิ้ง ซึ่งภายในงานมีการฉายภาพยนตร์ มีรางวัลย้อนยุค และการออกร้านค้าต่างๆ รวมถึงการจำหน่ายโปสเตอร์และของที่ระลึกรูปมิตร ชัยบัญชา (<https://www.dailynews.co.th/entertainment/735563>)

เปิดตัวใหม่ "มิตร ชัยบัญชา" ครบรอบเสียชีวิต 49 ปี

"ดาราอีสานออนไลน์" จัดสัมมนาบรรยายทางศาสนาครบรอบ 49 ปีเสียชีวิตพระเอกหนังไทยคนดี มิตร ชัยบัญชา ที่วัดแค นางเลิ้ง สำหรับพิธีการเปิดตัวหุ่นจำลองใหม่ พร้อมเครื่องไหว้พระสงฆ์และพระภิกษุได้นับบุญอุทิศส่วนกุศล

วันอาทิตย์ 8 ตุลาคม 2562 เวลา 14.05 น.

ภาพที่ 13-ภาพที่ 14. งานย้อนวันวาน 49 ปี มิตร ชัยบัญชาที่วัดสุนทรธรรมทาน (วัดแค นางเลิ้ง)

(ที่มา: <https://www.dailynews.co.th/entertainment/735563>)

ตามแนวทางที่เทอร์เนอร์อธิบาย การศึกษาการแสดงและการเข้าร่วมของผู้คนในพิธีกรรมในสังคมสมัยใหม่นั้น การแสดงเชิงพิธีกรรมหนึ่งที่จะดำรงอยู่ในสังคมร่วมกันได้นั้น พิธีกรรมดังกล่าวต้องตอบสนองความต้องการบางประการของผู้คนในสังคม ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมทางศาสนาหรือนอกขอบเขตของศาสนา การแสดงเชิงพิธีกรรมนั้นต้องทำหน้าที่รองรับชุดความคิดใดความคิดหนึ่งได้อย่างมี

ประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในสังคมเมือง พิธีกรรมที่จะดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงมักเป็นพิธีที่สามารถลดความวิตกกังวล ช่วยเป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวของจิตใจ เพื่อความสบายใจ และสร้างความมั่นคงในสังคมที่เต็มไปด้วยการแข่งขัน

จากข้อมูลการสัมภาษณ์ในการศึกษาภาคสนามของผู้วิจัยและภาพจากช่องข่าวออนไลน์ ทำให้เห็นได้ว่าการเผยแพร่ข้อมูลความทรงจำและเรื่องราวของมิตรชัยบัญชาในบริบทปัจจุบันเป็นปฏิบัติการทางสังคมวัฒนธรรมที่ช่วยตอกย้ำ เล่าซ้ำเกี่ยวกับประวัติศาสตร์มิตรชัยบัญชาและการเชิดสรวงบูชาที่ศาลผีหรือวัด ล้วนส่งเสริมให้ความเชื่อวิญญานศักดิ์สิทธิ์เข้มข้นยิ่งขึ้น พร้อมกับตอกย้ำความรู้สึกรักและศรัทธาไว้อย่างไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ในแง่หนึ่งศาลพ่อปู่มิตรชัยบัญชาทุกแห่งในปัจจุบันจึงทำหน้าที่ในการเป็นพื้นที่ความทรงจำ สร้างสำนึกร่วมและอัตลักษณ์ของกลุ่มแฟนคลับคนรักมิตรซึ่งมาจากพลังความรักความศรัทธาที่ไม่เคยเปลี่ยนแปลง

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากศาลพ่อปู่มิตรชัยบัญชาเกิดขึ้น รับใช้และมีบทบาทหน้าที่ต่อผู้คนหลากหลายกลุ่มในมิติปัจจุบัน อีกทั้งภายใต้กระแสสังคมแบบบริโภคนิยม ยิ่งไปกว่านั้นหากพิจารณาในเชิงกายภาพ ศาลพ่อปู่มิตรทุกแห่งตั้งอยู่ในเขตเมืองและย่านธุรกิจ เช่น หาดจอมเทียน ริมถนนเพชรเกษม ในเขตอำเภอยางและเขตป้อมปราบศัตรูพ่าย ในกรุงเทพมหานคร ซึ่งพื้นที่เปิดสู่สาธารณะ โรงแรม แหล่งการค้า ย่านธุรกิจทั้งหลายที่แวดล้อม ทำให้ผู้คนหลากหลายกลุ่มเข้ามาประกอบพิธีกรรมโดยสะดวก จากความเชื่อเรื่องศาลพ่อปู่มิตรชัยบัญชา ทุกศาลจึงได้สนองตอบความต้องการของทั้งนักท่องเที่ยว ชาวต่างชาติและผู้คนต่างถิ่นมากหน้าหลายตาที่มีความคิดความเชื่อและวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน ในมิตินี้ศาลพ่อปู่มิตรชัยบัญชาอาจจะมีได้สร้างสำนึกร่วมของกลุ่มคนเช่นในบทบาทแรก แม้บทบาทหน้าที่ทั้งสองอาจจะดูแตกต่างกัน ผู้วิจัยเห็นว่า ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะลักษณะของความเชื่อเรื่องผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์และไสยศาสตร์ของคนในบริบทสังคมปัจจุบันนั้นเคลื่อนไหลไปตามเจตนาของกลุ่มคนที่เข้ามาราบไ้วบูชา ทำให้เห็นว่าความเชื่อถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ถูกสร้างขึ้น ผิดซ้ำ ด้วยความรู้และวัตถุประสงค์ที่หลากหลายแล้วแต่ความต้องการของกลุ่มผู้บูชา ดังนั้นบทบาทหน้าที่จึงไม่ได้มีแค่เพียงด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่า ผู้คนในปัจจุบันใช้อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ถูกนำไปใช้แก้ไขหรือต่อรองกับปัญหาได้หลากหลายมากขึ้นกว่าที่เคยเป็นมาในอดีต ที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นศูนย์รวมของจิตใจหรือสำนักชุมชน แต่ในปัจจุบันเจตนาในการมาบนบานพ้อปู้มิตร ชัยบัญชาที่ผู้วิจัยพบ ส่วนใหญ่เป็นปัญหาในชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคล เป็นเรื่องเล็กๆ ที่มีความหลากหลาย เช่น ขอให้สมหวังในรักเหมือนชีวิตของพ้อปู้มิตร ขอให้รอดพ้นการเกณฑ์ทหารเมื่อต้องจับใบดำใบแดงตามกฎหมายการเกณฑ์ทหาร และในกรณีนี้ถ้าสำเร็จดังหวังก็นำชุดทหารมาแก้บน หรือขอให้โชคได้ลาภจากการเสี่ยงโชค ขอให้หายเจ็บป่วย ขอให้ได้เลื่อนยศเลื่อนตำแหน่ง ขอให้การขอวีซ่าไปอยู่ต่างประเทศกับสามีสำเร็จ เป็นต้น นอกจากนี้ประเด็นทั้งหมดที่กล่าวมานี้ พิธีกรรมบูชาพ้อปู้มิตร ชัยบัญชาในปัจจุบันยังถูกใช้เพื่อการฟื้นคืนความทรงจำเกี่ยวกับอดีตอันงดงามของวงการภาพยนตร์และดารานักแสดงที่ยิ่งใหญ่มากที่สุดคนหนึ่งของประเทศไทย ชีวิตของมิตร ชัยบัญชาเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับสถานที่ใด สถานที่เหล่านั้นก็จะจัดกิจกรรมรำลึกมิตร ชัยบัญชาขึ้นทุกปี ส่งผลให้เกิดการประชาสัมพันธ์หรือเน้นย้ำความหมายและความสำคัญของสถานที่นั้นๆ ด้วย เช่น ในรอบการรำลึก 47 ปีการจากไปของมิตร ชัยบัญชา วัดท่ากระเทียม ที่จังหวัดเพชรบุรีจัดงานบวงสรวงศาลพ้อปู้มิตร มีการบูรณะและทำพิธีเปิดรูปปั้นหุ่นจำลองของมิตร ชัยบัญชา ต่อมาในกิจกรรมการรำลึก 49 ปีการจากไปของมิตร ชัยบัญชาที่วัดสุนทรธรรมทานหรือวัดแค นางเลิ้ง จัดงานรำลึกมิตร ชัยบัญชา ตั้งแต่วันที่ 8-10 ตุลาคม โดยร่วมมือกับสภาวัฒนธรรมเขตป้อมปราบศัตรูพ่าย ซึ่งภายในงานจะมีราวย้อนยุคและการออกร้านค้าต่างๆ รวมถึงการจำหน่ายโปสเตอร์และของที่ระลึกรูปมิตร ชัยบัญชาอีกด้วย และมีการประชาสัมพันธ์เผยแพร่กิจกรรมนี้อย่างคึกคัก มีรายงานข่าวทางโทรทัศน์และเว็บไซต์ข่าวออนไลน์ลงข้อความว่า

ทุกปีที่วัดจะมีการจัดงานให้คุณมิตร ชัยบัญชาอยู่แล้ว ซึ่งคนที่แฟนคลับและศรัทธาคุณมิตรก็ยังคงมาทุกปี เขาจะมาทำบุญและกลับไป ผมก็มองว่าคุณมิตรเป็นซูเปอร์สตาร์ของวงการหนังไทย เลยคิดว่าที่นี่เรามีของดีอยู่แล้ว ทำไมเราไม่ให้ของดี

เหล่านั้น เกิดเป็นรูปธรรมที่สัมผัสได้อย่างแท้จริง ก็เลยคุยกับเจ้าอาวาสและชุมชนว่าจะจัดงานดังกล่าวขึ้น เพื่อให้ทุกคนได้ระลึกถึงคุณมิตรกัน มีการออกร้านขายสินค้าต่างๆ รวมถึงของที่ระลึกของคุณมิตรด้วย เพื่อให้ภาพของความเป็นมิตร ชัยบัญชาผู้ยิ่งใหญ่ กลับมา ก็อยากให้คนมาร่วมงานกันเยอะๆ (<https://www.dailynews.co.th/entertainment/735563>)

จากข้อความข่าวและกิจกรรมการระลึกถึงมิตร ชัยบัญชาอย่างคึกคักในปี พ.ศ.2562 นี้ ทำให้ผู้วิจัยพบว่า การกราบไหว้บูชาพ่อปู่มิตร ชัยบัญชามีบทบาทหน้าที่เพิ่มขึ้นในแง่ของการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับประวัติชีวิตของมิตร ชัยบัญชาให้เป็นที่รู้จักมากขึ้น ส่งผลในเชิงการตลาดทำให้ผู้คนมาสนใจเพิ่มมากขึ้น อาจกล่าวได้ว่าการฟื้นคืนความทรงจำเกี่ยวกับมิตร ชัยบัญชาได้ส่งเสริมเรื่องเล่าความศักดิ์สิทธิ์ให้มีพลังขึ้น และพิธีไหว้บูชาพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาที่วัดทั้งสองทำให้วัดเป็นที่รู้จักมากขึ้น ในขณะที่ศาลพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาที่หาดจอมเทียน ซึ่งเป็นจุดที่มิตร ชัยบัญชาเสียชีวิตนั้นทำหน้าที่เป็นศาลผี ศาลเจ้าที่และศาลบรรพบุรุษของประชาชน ที่ศักดิ์สิทธิ์และคอยช่วยเหลือทางจิตใจให้ประชาชนได้อย่างกว้างขวางและเข้มข้น โดยที่สภาวัฒนธรรมเมืองพัทยายังมิได้เข้ามาเกี่ยวข้องมากนัก บทบาทหน้าที่ต่างๆ ในพิธีไหว้บูชาพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาจึงสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อความศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของผู้คนในบริบทสังคมสมัยใหม่ภายใต้กระแสวัฒนธรรมสังคมนิยมโภคนิยมได้อย่างน่าสนใจ

6. สรุป

การรวบรวมข้อมูลเรื่องเล่าประวัติชีวิตและพิธีบูชาพ่อปู่มิตร ชัยบัญชา โดยมีวัตถุประสงค์การศึกษา 2 ประการคือ 1. ศึกษารูปแบบพิธีกรรมบูชาพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาและชุดความเชื่อเรื่องพ่อปู่มิตร ชัยบัญชา และ 2. ศึกษาบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมที่มีต่อผู้คนในบริบททางสังคมวัฒนธรรมไทยปัจจุบัน นั้น เมื่อพิจารณาข้อมูล

ภาคสนาม และศึกษาวิเคราะห์รูปแบบพิธีกรรมบูชาพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาที่มีลักษณะสัมพันธ์กับความคิดเรื่องการบูชาผีบรรพบุรุษและการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้พ่อปู่มิตร ชัยบัญชาเกิดจากการนำแบบแผนวีรบุรุษและความเป็นผู้นำในวัฒนธรรม พิจารณาตั้งแต่สัญลักษณ์ในการบูชาและข้าวของที่ใช้ในการเซ่นสรวงนั้นเป็นไปตามลักษณะของการนับถือผีตามความเชื่อแบบดั้งเดิม คือ แสดงให้เห็นการมีความสัมพันธ์แบบใกล้ชิดกับการนับถือบรรพชน จากมิตร ชัยบัญชาจึงกลายเป็น “พ่อปู่” วิธีการเรียกชื่อว่า “พ่อปู่มิตร” วิธีคิดนี้เป็นไปในทางแสดงความสัมพันธ์แบบใกล้ชิดกับการนับถือบรรพชน การบูชาพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาจึงเป็นไปในทำนองเดียวกับการบูชาผีบรรพบุรุษตามที่อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2555, น. 62) อธิบายว่า ความเชื่อในผีบรรพชนระดับเครือญาติสามารถขยายขอบเขต จนกลายมาเป็นการนับถือผีอารักษ์ของหน่วยทางสังคมที่ใหญ่ขึ้น

เมื่อประกอบสร้างเข้ากับเรื่องเล่าประวัติชีวิตของมิตร ชัยบัญชาที่มีความสอดคล้องกับคุณลักษณะของความเป็นวีรบุรุษ เช่น เป็นผู้เผชิญความยากลำบากและเอาชนะได้สำเร็จ เป็นผู้มีความดี เป็นผู้ช่วยเหลือและแก้ไขวิกฤต หรือเป็นผู้นำความเจริญมาสู่สังคม เมื่อมองประกอบกับแนวคิดที่แคมป์เบลล์อธิบายไว้และผู้วิจัยกล่าวโดยสรุปไว้ตอนต้นของบทความที่ว่า วีรบุรุษคือผู้มีคุณธรรมและผดุงความยุติธรรมตามแบบแผนชีวิตวีรบุรุษและลักษณะแม่แบบของวีรบุรุษ (hero archetype) โดยเทียบเคียงกับคำอธิบายเรื่อง แนวคิดวีรบุรุษของโจเซฟ แคมป์เบลล์ (Joseph Campbell, 1988) ที่ว่า ตำนานวีรบุรุษทุกเรื่องล้วนมีพื้นฐานที่มาร่วมกัน กล่าวคือ วีรบุรุษต้องผ่านกระบวนการขั้นตอน “การเดินทาง” จากชีวิตสามัญไปสู่การเดินทางที่เหนือธรรมชาติ และการอธิบายในหนังสือ *พลาณภาพแห่งเทพปกรณัม* มีบทหนึ่งที่ดีความการผจญภัยของวีรบุรุษโดยเทียบกับประวัติชีวิตของพระพุทธเจ้า พระเยซู หรือแม้แต่จอห์น เลนนอน ว่า เรื่องเล่าประวัติชีวิตของบุคคลเหล่านี้ได้ทำให้เห็นว่าการผจญภัยของวีรบุรุษในโลกของเทพปกรณัมและในโลกแห่งความเป็นจริงนั้นมีแบบแผนคล้ายกัน คือ “การข้ามผ่านอุปสรรคและเอาชนะความยากลำบากเพื่อเอาชนะตัวเอง” ดังนั้นการเดินทางของวีรบุรุษเหล่านี้ล้วนมีนัยที่นำไปสู่การทำความเข้าใจตัวตนและเติบโตทางจิตวิญญาณ ด้วยเหตุนี้เรื่องราวชีวิตและการต่อสู้ของมิตร

ชัยบัญชาจึงเข้าแบบและนำไปสู่ényของการเติบโตทางจิตวิญญาณที่ส่งผลต่อความรู้สึกของแฟนคลับที่รัก นั้บถือและศรัทธาตัวตนของมิตร ชัยบัญชาอย่างมาก ดั่งเห็นได้จากเมื่อผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้เข้าร่วมงานรำลึก 49 ปี ล้วนกล่าวตรงกันว่า เขารักและศรัทธามิตร ชัยบัญชาไม่ใช่แค่เพียงฐานะดาราในดวงใจ แต่มิตร ชัยบัญชาหรือ “อาเชษฐ” ยังเป็นเสมือนญาติพี่น้องในครอบครัวที่ทำให้พวกเขาต้องมางานรำลึกทุกปีที่หอภาพยนตร์ เหมือนกับการมาทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ญาติที่ล่วงลับ (เสมือน ชมวิชา ผู้ร่วมงานรำลึก 49 ปี มิตร ชัยบัญชา, สัมภาษณ์, 8 ตุลาคม 2562) หรือข้อมูลที่ปรากฏในช่องทางสื่อออนไลน์ของกลุ่มคนรักมิตรและชุมทางหนังไทยในอดีตที่แฟนคลับใช้เป็นพื้นที่แสดงความคิดเห็นถึงมิตร ชัยบัญชาของพวกเขา

ภาพที่ 15-ภาพที่ 16. ภาพงานรำลึก 49 ปี มิตร ชัยบัญชา
(ที่มา: <https://www.facebook.com/groups/156185157894883>)

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า พิธีกรรมบูชาพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาและกิจกรรมรำลึกถึงมิตร ชัยบัญชาทุก ๆ ปีมีนั้นจึงมีความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษเป็นปัจจัยสำคัญเบื้องหลังการกราบไหว้บูชา มีทั้งลักษณะคล้ายกับการไหว้ผีบรรพบุรุษของการไหว้บูชาของกลุ่มแฟนคลับและบุคลากรในวงการภาพยนตร์ที่พยายามยึดโยงหรือรักษาความทรงจำเรื่องมิตร ชัยบัญชาให้ประทับอยู่ในสังคมไทย ขณะเดียวกันก็มีการกราบไหว้บูชาจากประชาชนทั่วไปที่มิได้มีประสบการณ์ความทรงจำเกี่ยวกับมิตร ชัยบัญชาเหมือนกลุ่มแฟนคลับ พิธีกรรมบูชาพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาสำหรับกลุ่มหลังนี้จึงมีบทบาทหน้าที่

เพื่อสนองตอบความต้องการพื้นฐานและความคับข้องใจต่างๆ อันเป็นทางออกหรือที่พึ่งทางใจในมิติสังคมทุนและวัตถุนิยมปัจจุบัน จึงสรุปได้ว่า พลังรักและความศรัทธามีอำนาจพอในการเปลี่ยนผ่าน “พระเอกภาพยนตร์” ให้กลายเป็น “วีรบุรุษและวิญญาณศักดิ์สิทธิ์” ได้ในที่สุด เรื่องเล่าประวัติชีวิตของมิตร ชัยบัญชาถูกเล่าซ้ำๆ และนำมาใช้สร้างความศักดิ์สิทธิ์มีบทบาทหน้าที่เพื่อ 1) รักษาความทรงจำและอัตลักษณ์ให้กลุ่มแฟนคลับ 2) สอนตอบความต้องการและแก้ไขปัญหาและเป็นที่พึ่งทางจิตใจให้ผู้คนทั่วไป และ 3) ใช้เป็นเรื่องเล่าประชาสัมพันธ์กิจกรรมของวัดและชุมชนที่สามารถเชื่อมโยงถึงชีวิตของมิตร ชัยบัญชาได้ ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนเป็นปรากฏการณ์ทางความคิดความเชื่อและความศรัทธาสังค์กดิ์สิทธิ์ของผู้คนในบริบทสมัยใหม่ภายใต้สังคมสมัยใหม่ ดังนั้น แม้ว่าบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงได้ในทุกวันนี้อาจทำให้ความศรัทธาจิตวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาเบาบางลงบ้าง แต่ในทุกปีกิจกรรมรำลึกถึงการจากไปของมิตร ชัยบัญชาจะกระตุ้นเตือนความทรงจำและพลังศักดิ์สิทธิ์ของพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาได้ทุกครั้ง ผลการศึกษาคครั้งนี้จึงพบว่า พิธีกรรมยังคงสนองความต้องการของคนในสังคมปัจจุบันและพัฒนาได้อย่างน่าสนใจ สอดคล้องกับคำอธิบายของอาโนท์ กาญจนพันธุ์ (2555, น. 63) ว่า การนับถือผีในปัจจุบันเปลี่ยนจากที่เคยเป็นอุดมการณ์ระดับรัฐหรือชุมชนมาเป็นอุดมการณ์ระดับชาวบ้านมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นสะท้อนภาวะของสังคมสมัยใหม่ได้ก็จริง แต่ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นว่าประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการนับถือผีและความเชื่อทางพุทธศาสนาของชาวบ้านก็ยังคงสืบทอดและมีบทบาทต่อคนรุ่นใหม่เพราะสามารถสนองตอบความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ ซึ่งหน้าที่ที่สำคัญของพิธีกรรมประการหนึ่งคือช่วยให้มนุษย์มีความมั่นคงทางใจ มีความสบายใจ เพราะพิธีกรรมมักเกี่ยวข้องกับการร้องขอให้อำนาจเหนือธรรมชาติช่วยเหลือเมื่อมนุษย์ไม่มั่นใจ เช่น ขอฟน ขอให้ผลผลิตดีขึ้น หรือขอให้หายป่วยไข้ พิธีกรรมกราบไหว้บูชาพ่อปู่มิตร ชัยบัญชาจึงทำให้เห็นว่า ข้อมูลทางคติชนวิทยา เช่น ลัทธิพิธีกรรมในบริบทสังคมสมัยใหม่เป็นข้อมูลที่ไม่ควรมองข้าม เพราะการแสดงออกในลัทธิพิธีกรรมในบริบทสังคมสมัยใหม่อาจมีความหมายทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจ เช่น วีรบุรุษ ผีหรือเจ้าพ่อเจ้าแม่ในลัทธิพิธีกรรมภูษานั้นอาจเป็นภาพแทนของอุดมคติทางคุณธรรม คุณสมบัติของบุคคลที่จะได้รับยกย่องเป็นวีรบุรุษหรือเป็นบุคคล

ศักดิ์สิทธิ์ที่สังคมเคารพ กราบไหว้บูชานั้นมาจากการกระทำที่ถือว่าเป็นคุณ ประโยชน์ สูงต่อสังคมส่วนรวมในวงกว้าง เป็นการกระทำที่ปฏิบัติได้ยาก (เทียมจิตร พวงสมจิตร, 2551, น. บทนำ (3)) ซึ่งการกระทำของเขาเหล่านั้นอาจเป็นบทบันทึกประวัติศาสตร์ สังคมและในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วในมิติของสังคมปัจจุบัน ประวัติศาสตร์และความทรงจำในสังคมวัฒนธรรมหนึ่งมีอายุอันแสนสั้น บางเรื่องราว ก็หล่นหายไปในการแสวงหาความรวดเร็วในการดำเนินชีวิต ความหลากหลายของผู้คน และความเชื่อทางศาสนา ความทันสมัยของเทคโนโลยี ข้อมูลคติชนและวิถีชีวิต ความเชื่อและพิธีกรรมดั้งเดิมที่ตกทอดจากสังคมบรรพกาลจะดำรงอยู่ได้หรือสูญสิ้น ไปก็ขึ้นอยู่กับ การให้ความหมายและการตีความหมายการแสดงออกของสิ่งเหล่านั้น ผลการศึกษาจึงทำให้เห็นว่าคติชนและการแสดงออกทางวัฒนธรรมในปัจจุบันเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเพราะถูกท้าทายด้วยปัจจัยใหม่ๆ เช่น ภาวะเศรษฐกิจ การศึกษาและความเชื่อทางศาสนา แต่การศึกษาพบว่า บทบาทของผีและพิธีกรรม ยังดำรงอยู่เพราะสามารถสนองตอบความต้องการของคนในสังคมปัจจุบันได้กว้างขวาง ขึ้น ในที่นี้หมายถึง กลุ่มคนที่เข้ามากราบไหว้บูชาไม่มีขอบเขตจำกัดและพิธีกรรม ไหว้ผีบูชาบรรพบุรุษสามารถมีบทบาทหน้าที่ใหม่ๆ ที่เชื่อมโยงให้สอดคล้องกับบริบท สังคมวัฒนธรรมได้ เช่น พิธีกรรมไหว้พ่อปู่มิตร ชัยบัญชา สามารถเป็นกิจกรรม ประชาสัมพันธ์ชุมชนที่ส่งผลทางเศรษฐกิจ

ด้วยเหตุนี้แนวทางการศึกษาคติชนสมัยใหม่ในบริบทสังคมวัฒนธรรม ปัจจุบันจึงพัฒนาต่อไปอย่างน่าสนใจ จึงควรมีการศึกษาการปรับตัวของคติชนทั้ง ประเภทความเชื่อ พิธีกรรมและอื่นๆ เพราะในท่ามกลางกระแสของความ เปลี่ยนแปลง ความหลากหลายของผู้คน การผสมผสานวัฒนธรรมอาจส่งผลให้ จินตนาการและการแสดงออกแบบใหม่ และความเชื่อดั้งเดิมของแต่ละกลุ่มชนอาจ หลอมรวม เลือนไหล หรือปรับแต่งจนเกิดเป็นรูปแบบข้อมูลทางคติชนแบบใหม่ได้ อย่างน่าขบคิด

รายการอ้างอิง

- โจเซฟ แคมพ์เบลล์. (2551). *พลาณภาพแห่งเทพปรกณัม* (บาร์นี บุญทรง, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- เทียมจิตร พวงสมจิตร. (2551). บทบรรณาธิการ. *ไทยคดีศึกษา*, 5(2). บทนำ (2).
- นฤพนธ์ ตัววิเศษ. (2560). แนวคิดมานุษยวิทยากับการศึกษาความเชื่อ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสังคมไทย. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 25(47), 137-197.
- เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน. (2553). ในกระจก: *วรรณกรรมและการเมืองสยามยุคอเมริกัน*. กรุงเทพฯ: อาน.
- พิเชฐ สายพันธ์. (2539). *นาคาคติอีสานลุ่มน้ำโขง วิถีชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย* (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาภาษามานุษยวิทยา). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- วรรณ วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน, บรรณาธิการ. (2531). *พื้นถิ่นพื้นฐาน: มิติใหม่ของคติชนวิทยาและวิถีชีวิตสามัญของพื้นบ้านพื้นเมือง*. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.
- วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2556). *ผู้นำทางวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
- ศิราพร ณ ถลาง. (2557). *ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สายป่าน ปุริวรรณชนะ. (2555). *อิทธิปาฏิหาริย์กับการสร้างเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์: ขนบนิยมและพลวัตในประวัติพระเกจิอาจารย์ในสังคมไทยภาคกลาง*. (วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต สาขาภาษาไทย). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- หอภาพยนตร์ (องค์การมหาชน). (ม.ป.ป.). *เอกสารเผยแพร่ประวัติชีวิตมิตร ชัยบัญชา*. นครปฐม: หอภาพยนตร์ (องค์การมหาชน).
- อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2555). *เจ้าที่และผีป่วน พลวัตของความรู้ชาวบ้าน อำนาจและตัวตนของคนท้องถิ่น*. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อิงคศักดิ์ เกตุหอม. (2548). *ความตายแบบไม่ธรรมดา มิตร ชัยบัญชา*. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- Na Nongkhai, Krittaya. (2010). 'Insi Daeng (Red Eagle)': The Reproduction of the Thai Legendary Hero and the Invention of Memory. *The Journal*, 7(2), 69-87.

สัมภาษณ์

พจนีย์ ชมวิชา. (2562, 8 ตุลาคม). ผู้ร่วมงานรำลึก 49 ปี มิตร ชัยบัญชา ที่หอภาพยนตร์ (องค์การมหาชน). [บทสัมภาษณ์].

ไม่ระบุนาม 1. (2562, 11 สิงหาคม). ผู้ดูแลศาลศาลพ่อปู่มิตรชัยบัญชา พัทยา จังหวัดชลบุรี. [บทสัมภาษณ์].

ไม่ระบุนาม 2. (2562, 11 สิงหาคม). ผู้ดูแลศาลศาลพ่อปู่มิตรชัยบัญชา พัทยา จังหวัดชลบุรี. [บทสัมภาษณ์].

เสมือน ชมวิชา. (2562, 8 ตุลาคม). ผู้ร่วมงานรำลึก 49 ปีมิตร ชัยบัญชา ที่ หอภาพยนตร์ (องค์การมหาชน). [บทสัมภาษณ์].

ออนไลน์

ก้อง กังฟู. *เปิดปูม..ศาลมิตร ชัยบัญชา สืบรักจากมนุษย์ สู่โลกวิญญาณ*. สืบค้นเมื่อ 11 ตุลาคม 2562 จาก <https://highlight.kapook.com/view/29591>.

กิจกรรมงานรำลึก 49 ปี มิตร ชัยบัญชา. สืบค้นเมื่อ 14 ตุลาคม 2562 จาก เพจชุมชนทางหนังไทยในอดีต <https://www.facebook.com/groups/156185157894883>.

เดลินิวส์ออนไลน์ ข่าวเดลินิวส์บันเทิง. (2562, 8 ตุลาคม). *เปิดหุ่นใหม่ "มิตร ชัยบัญชา" ครอบรอบเสียชีวิต 49 ปี*. สืบค้นเมื่อ 14 ตุลาคม 2562 จาก <https://www.dailynews.co.th/entertainment/735563>.

ไทยรัฐออนไลน์. (2560, 3 กันยายน). *ทำพิธีตั้งรูปหล่อ 'มิตร ชัยบัญชา' ขนาดเท่าตัวจริง ที่วัดท่ากระเทียม*. สืบค้นเมื่อ 10 ตุลาคม 2562 จาก <https://www.thairath.co.th/news/local/1058757>.

พระเอกไม่เคยตาย มิตร ชัยบัญชา: ขว้างดั่งข้ามเวลา. สืบค้นเมื่อ 12 ตุลาคม 2562 จาก <https://tna.mcot.net/view/GwVxCXIL8>.

อินเทอร์เน็ต. สืบค้นเมื่อ 14 ตุลาคม 2562 จาก <https://www.google.com/search>.

Received: October 18, 2019

Revised: December 4, 2019

Accepted: December 13, 2019